

bilimname 52, 2024/2, 225-272

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 14.05.2024, Kabul Tarihi: 04.10.2024, Yayın Tarihi: 31.10.2024

doi: 10.28949/bilimname.1482324

BÂBÜRLÜLER DÖNEMİ BİR FETVA KLASİĞİ: EL-FETÂVA'L-HİNDİYYE

 Ahmet AYDIN^a

Öz

Bâbürlüler (1526-1858) döneminde Hint alt kıtasında kaleme alınan en tanınmış fıkıh metinleri ve fetvâ kitaplarından biri *el-Fetâva'l-Hindiyye*'dir. Ebü'l-Muzaffer Muhammed Muhyiddîn Evrengzîb döneminde (1658-1707) hazırlanmış altı ciltlik bir eser olan *el-Fetâva'l-Hindiyye* hükümdâr emri ile bir komisyon tarafından hazırlanması ve eserin tamamlanan kısımlarının haftalık olarak bizzat kendisi tarafından müzakeresinin yapılması bakımından fetvâ literatürüne dair diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. 17. yüzyılda Bâbürlü yargı sisteminde kaynak olarak kullanılmak, Hanefî mezhebini iltizâm etmeleri istenen müftülerin işlerini kolaylaştırmak ve Hint topraklarında uygulama birliğini sağlamak üzere kaleme alınan bu hacimli eser, modern dönemdeki birçok araştırmada kanunlaştırma faaliyetinin modern dönem öncesi örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Fetva-mezhep ilişkisi bağlamında bu eserin kanunlaştırma faaliyeti hedefiyle mi yoksa resmî mezhep uygulamasını temellendirme amacıyla mı hazırlatıldığı sorusu bu araştırmada cevaplanmaya gayret edilecektir. Ayrıca bu çalışma Bâbürlü hukuk düşüncesinin temel kaynaklarından biri olarak *el-Fetâva'l-Hindiyye*'yi yazım süreci, isimlendirilmesi, muhtevâ ve sistematığı, yerli kaynakları, kaleme alınmasındaki hedefler ile sonrası üzerindeki tesiri bakımından incelemeyi hedeflemektedir. Eserin Hintli Hanefî fakihleri tarafından kaleme alınan yerli kaynaklarını tespit etmek ve değerlendirmek bir Hint-Hanefî çevresi/geleneğinin varlığını tartışabilmek için önemli veriler sunacaktır. Bu eser yazıldığı dönemden itibaren Hanefî mezhebinin yaygın olduğu diğer medeniyet havzalarında kabul görmüş ve günümüze kadar kaynak olarak kullanılmıştır. *el-Fetâva'l-Hindiyye* etrafında gelişen literatüre dair bilgi vermek de çalışmanın ana hedeflerinden biridir.

Anahtar kelimeler: İslam hukuku, Fetva, el-Fetâva'l-Hindiyye, Bâbürlüler, Hint alt kıtası.

^a Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, ahmet.aydin@bilecik.edu.tr

A CLASSIC FETWA BOOK IN THE EMPIRE OF BABUR: AL-FATAWA AL-HINDIYYA

Abstract

One of most famous fatwa books written in the Indian subcontinent during the Babur's period (1526-1858) is al-Fatawa al-Hindiyya. It was written by a commission by the order of the ruler during the reign of Emperor Abu-Muzaffar Muhammed Muhyiddin Awrangzeb (1658-1707). al-Fatava al-Hindiyya was prepared in six volumes. The completed sections of this work were personally discussed on a weekly basis by Emperor Awrangzeb himself. This book differs from other studies on fatwa literature in the two aspects mentioned. al-Fatawa al-Hindiyya is a voluminous book written to serve as source of law in the Babur judicial system facilitate the work of Hanafi jurists and ensure uniform of application in the Indian territories. In the context of the fatwa-sect relationship, this research will attempt to answer the question of whether this book was prepared with the aim of legislating or to base the official sect practice. In addition, it is aimed to examine Fetâvâ-i Hindîyye by taking into consideration its writing process, content and systematics, sources and effects after its completion. The study will provide data to discuss the existence of the Indo-Hanafi tradition. From its onwards al-Fatawa al-Hindiyya has been widely accepted and as a source in other major centers where Hanafi mazhab prevailed. Providing information about literature developed around al-Fatawa al-Hindiyya is also one main objective of this study.

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Keywords: Islamic Law, Fatwa, al-Fatava al-Hindiyya, Babur's Empire, Indian subcontinent.

Giriş

Hint alt kıtasında Gazneliler (963-1186), Delhi Türk Sultanlığı (1206-1526) ve Bâbürlüler (1526-1858) olmak üzere üç ana siyasi hâkimiyet dönemi içerisinde modern döneme kadar varlıklarını sürdüren Müslümanlar bir Hint-Türk-İslam medeniyetinin temellerini oluşturmuşlardır. Hint alt kıtasında yüzyıllar boyunca gelişen ve kurumsallaşan İslam medeniyeti 16. yüzyılda dönemin üç büyük İslam devletinden biri olarak Bâbürlüler ile temsil edilmeye başlanmıştır. Müslümanların bölgedeki hâkimiyetleri Bâbürlüler devrinde en geniş sınırlara ulaştırmıştır. Bölgedeki eğitim faaliyetlerinin en yaygın ve kurumsal hale geldiği bu dönemde¹

¹ S. M. Jaffar, *Education in Muslim India* (Idarah-i Adabiyat-i Delli, 2009), 76-130.

medreselerde Hanefî mezhebi merkezli olarak fıkıh eğitimi yapılmış² ve Bâbürlü topraklarında davalar bu mezhep esas alınarak görülmüştür.³

Hint alt kıtasında Hanefî mezhebine dair oluşan birikim içerisinde fetvâ kitapları müstakil bir literatür oluşturmaktadır.⁴ Delhi Türk Sultanlığı döneminde kaleme alınmış Dâvud b. Yusuf el-Hatîb'in (7/13. asır) *el-Fetâva'l-Giyâsiyye* adlı eseri ile Âlim b. Alâ'nın (ö. 786/1384) *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*'si bu alanın meşhur çalışmaları arasındadır.⁵ Bu araştırma Bâbürlüler dönemi de dâhil olmak üzere Hint'te hazırlanmış fetvâ kitapları içerisinde en geniş ve sistematik eser olan *el-Fetâva'l-Hindiyye*'yi yazım süreci, isimlendirilmesi, muhtevâ ve sistematigi, yerli kaynakları, kaleme alınmasındaki hedefler ile sonrası üzerindeki tesiri bakımından incelemeyi hedeflemektedir. Bir kitabın tarihini yazabilmek müellifinin bizatihi arz ettiği onu eseri yazmaya sevk eden nedenleri öncelikle dikkate almanın yanı sıra kitabın yazıldığı sahadaki literatüre dair gelişmeleri ve bu alandaki diğer metinler ile ilişkisini, yazarı çevreleyen ilmî ortam ile toplumdaki siyasi ve iktisadi durum gibi birçok unsuru bir arada düşünmeyi gerektiren çok disiplinli bir araştırmaya muhtaçtır. Hükümdârların izlediği siyasa da eserlerin yazımında önemli bir sâik olmuştur. Bu siyasa bazen bir sahadaki çalışmaların giderek artmasını sağlayabildiği gibi Endülüs örneğinde olduğu üzere ilim-siyaset ilişkisinin neticeleri kitapların yakılmasına kadar varabilmektedir.⁶ *el-Fetâva'l-Hindiyye* özelinde düşünülecek olursa bu kitabın ortaya çıkışını incelemek Bâbürlü Devleti'ndeki fetvâ faaliyeti temelinde fıkıh kültürünü ve yargı müessesesine dair gelişmeleri öncelikle ele almayı gerektirmektedir. Bu dönemdeki yargı faaliyeti ve başta sadru's-südûr (şeyhülislâm) makamı olmak üzere bu alandaki bürokratik yapıyı inceleyen bir çalışmanın henüz kaleme alınmadığına da bu bağlamda işaret etmek gerekir. Osmanlı Devleti'ndeki gibi kadıların hazırladıkları mahkeme

² Ahmet Aydın, "Bâbürlüler Döneminde Fıkıh eğitimi ve Medreselerde Okutulan Fıkıh Kitapları", *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/17 (2018), 301-315.

³ Ahmet Aydın, *Yavana: İslam Medeniyetinin Büyük Havzası Hint* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021), 169-242.

⁴ Abdülhay el-Hasenî, *es-Sekâfetü'l-İslâmiyye* (Dımaşk: Matbaatu Mecmai'l-Luğati'l-Arabiyye, 1983), 108-111; Ziauddin, *Contribution of India to Fiqh Literature in Arabic upto 1857* (Aligarh: Aligarh Muslim University, Department of Islamic Studies, Doktora Tezi, 2000), 128-139; Kafait Ullah Hamdani-Hafiz Haris Saleem, "Development of Fiqh literature in Indian Subcontinent during Sultanate & Mughal periods", *Research Journal Al-Meezan* 1/2 (2019), 38-39, 44, 50.

⁵ Adem Çiftci, "Hanefî Fetva Geleneginin Önemli Bir Halkası: el-Fetâva'l-Giyâsiyye", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 35 (2020), 533-563.

⁶ Nizamettin Parlak, "Endülüs'te Toplumsal Kutuplaşmanın Sebepleri ve Kültürel Sonuçları", *Milel ve Nihal* 12/1 (2015), 96-97.

kayıtları, ahkâm ve mühimme defterleri ve fermanlar gibi fikhî ve idarî meselelerin kayıtlarını ifade eden belgelerin örneklerine ulaşamamasından hareketle Bâbürlüler devrinde bu tür kayıtların tutulmadığına yönelik iddialar bulunsa da Bâbürlü hukuk düşüncesinin kaynakları sayılan bu evrakların modern dönemde arşivlenmediği hatta bilerek yok edildiği söylenebilir. Batı Pakistan Yüksek Mahkemesi hâkimi Muhammad Basheer Ahmad 1550-1850 dönemine ait yalnızca elli kararı içeren Farsça yazılmış ve mühürlenmiş *Bâkiyat-ı Sâlihat* adı verilen bir yazmaya ulaşabildiğinden bahsetmektedir.⁷ Exeter Üniversitesi'ndeki akademisyenlerden biri olan Profesör Nandini Chatterjee'nin 2017-2022 yılları arasında yürüttüğü ve kısa bir süre önce tamamladığı "Forms of Law in the Early Modern Persianate World, 17th-19th Centuries" başlıklı projesi bizlere bu belgelerin Hindistan, Pakistan ve Bengal'deki köklü ailelerin ellerinde halen muhafaza edildiğini ve bu yolla bir kısmına ulaşılabilirliğini göstermektedir.⁸ Osmanlı yargı sistemini derinlemesine inceleyebilmek için nasıl şer'iyeye sicilleri birinci el kaynak ise Bâbürlü tecrübesini aydınlatabilmek için de mahkeme kayıtlarının tespiti büyük önem arz eder. Bâbürlü mahkemelerinde her davanın gerekçeli kararının yazılarak ve imzalanarak damgalandığını gösteren bu kayıt resmî evrakların elde edilmesindeki büyük zorluğa işaret eder. Zira *el-Fetâva'l-Hindiyye*'de de kâdının gördüğü dava hakkında kayıt tutması gerektiği hükme bağlanmış ve evrakın kâtip tarafından nasıl düzenleneceği hakkında geniş bilgi verilmiştir.⁹ *el-Fetâva'l-Hindiyye*'nin Bâbürlü mahkemelerindeki tatbikatını inceleyebilmek için henüz yeterli verinin bulunmadığı söylenebilir.

Bâbürlü hükümdarı Ebü'l-Muzaffer Muhammed Muhyiddîn Evrengzîb (ö. 1118/1707) döneminde (1658-1707) onun isteği üzerine hazırlanmış altı ciltlik bir eser olan *el-Fetâva'l-Hindiyye* bir komisyon tarafından kaleme alınmıştır.¹⁰ Hint alt kıtasında hükümdarlara takdim edilmek üzere tek bir âlim tarafından telif edilen fetva kitaplarının aksine bu eser doğrudan sultanın emriyle onun yargılama sahasındaki hedeflerini gerçekleştirmek üzere bir el kitabı olarak hazırlanması bakımından diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. *el-Fetâva'l-Hindiyye*'yi yukarıda arz edilen cihetlerden araştırma konusu etmeyi hedefleyen bu çalışmanın temel sorularından birini

⁷ Muhammad Munir, "The Administration of Justice in the Reign of Akbar and Awrangzeb: An Overview", *Journal of Social Sciences* 5/1 (2012), 1-19.

⁸ Geniş bilgi için bkz. <https://lawforms.hypotheses.org>

⁹ Şeyh Nizâm el-Burhanpûrî, *el-Fetâva'l-Hindiyye* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 3/310-311.

¹⁰ Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetu'l-havâtir* (Beirut: Dâru İbn Hazm, 1999), 2/740.

eserin Hint alt kıtasında fıkıh sahasında yazılmış eserleri referans olarak kullanması meselesi oluşturmaktadır. Zira furû-i fikhın farklı meselelerinde yerli kaynaklardaki mesâiye dayanarak konuların tartışılıyor olması bir Hint-Hanefî çevresinin varlığına işaret olarak yorumlanabilir. Klasik Hanefî kaynaklarından müftâ bih görüşlerin bir araya getirilmesi ile oluşturulan bu eserde *el-Fetâva'l-Hindiyye*'yi kaleme alan âlimlerin bizatihi verdikleri fetvâları araştırmak bu çalışmanın temel hedeflerinden biridir. Eserin yazıldığı dönemde Hint-Türk-İslam medeniyetine dair güncel fıkıh meselelerinin hangi boyutta tartışıldığını incelemek de bu araştırmanın soruları arasındadır. Günümüzde bir Hint-Hanefî geleneğinden -en azından çevresinden- bahsedebilmek akademik ilginin azlığından dolayı henüz mümkün değildir. Bu amaca yönelik olarak birçok öncü çalışmanın hazırlanması gerekmektedir. Hint alt kıtasındaki en yaygın ve etkili fetva kitabı olan bu eser hakkında ülkemizde kitap ve makale türünde kaleme alınmış bir çalışmanın bulunmaması sebebiyle bu bölgedeki ilmî birikimin ülkemize taşınması ve fetvâ edebiyatına dair araştırmalara küçük bir katkı sunulması hedefiyle *el-Fetâva'l-Hindiyye*'yi konu alan bir çalışma yapılması uygun görülmüştür. Literatür değerlendirmesi kapsamında aşağıda üzerinde durulacağı üzere kısa bir süre önce bu eseri merkeze alan bir doktora tezi tamamlanmıştır. Bu eser etrafında gelişen ve ülkemizde herhangi bir araştırmaya konu olmayan literatür hakkında da bilgi vermek bu çalışmanın ana hedefleri arasındadır.

Sömürge dönemi öncesinde Hint alt kıtasındaki en tanınmış fıkıh metni olan *el-Fetâva'l-Hindiyye*'yi¹¹ konu alan beş müstakil makale ve iki kitap bölümü tespit edilebilmektedir. Kronolojik olarak ele alınacak olursa tespit edilebilen ilk çalışmayı Anwar Ahmad Qadri "Fatawa-i-'Alamgiri" başlıklı makalesi ile yapmıştır.¹² Devletin genişleyen topraklarında yargı faaliyetinin kolaylıkla yürütülebilmesi, dava süreçlerinin hızlandırılması ve bu eserdeki ilkelere göre mahkemelerin çalışmalarını yürütmeleri için Âlemgîr Şah'ın mevcut fetvâ kitaplarından daha kapsamlı bir eseri bir kanun metni olarak hazırlattığını ileri süren bu araştırma fıkıh-ahlâk ilişkisi bağlamında toplumun ahlâk denetiminde de bu eserin merkeze alındığını belirtmektedir. *el-Fetâva'l-Hindiyye*'nin günümüzdeki etkisi de makalenin odaklandığı hususlardandır.

el-Fetâva'l-Âlemgiriyye'nin ismi üzerinden birtakım tespitlerde

¹¹ Muhammed Kasım Zaman, *Çağdaş Dünyada Ulema*, çev. Muhammet Habib Saçmalı (İstanbul: Klasik Yayınları, 2018), 46.

¹² Anwar Ahmad Qadri, "Fatawa-i-'Alamgiri", *Journal of the Pakistan Historical Society* 14/3 (1966), 188-199.

bulunan Joseph Schacht bu eser hakkındaki ikinci çalışmayı yapan araştırmacıdır.¹³ Bu kitabın bir fetva mecmuası olarak görülmesine karşı çıkan Schacht, eserde Hanefî mezhebinin temel kaynaklarından fetvaya esas olan hükümlerin bir araya getirildiğini vurgular. Ona göre bu çalışma iki yönüyle temâyüz eder. Birincisi bir hükümdarın doğrudan maddi desteği ile resmî olarak yazdırılarak kendi adının verildiği ilk fetva kitabı olmasıdır. İkincisi Schacht'ın bir furû-i fıkıh kitabı olarak gördüğü bu eserin muhtevasına rağmen fetvâ olarak adlandırılmasıdır. Bu iki yönüyle *el-Fetâva'l-Hindiyye*, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye* ile büyük benzerlik arz etmekte ve bu eserin devamı olarak kabul edilmektedir.¹⁴ Oysaki isimlendirilmesinden resmî olarak yazdırılmasına kadar bu iki eser arasında herhangi bir benzerlik bulunmamaktadır. Âlim b. Alâ'nın (ö. 786/1384) Delhi Türk Sultanlarından III. Fîrûz Şah Tuğluk'un devrindeki devlet adamlarından biri olan Tatar Han'a atfettiği bu eser hükümdara sunulmuş yahut da onun emriyle hazırlanmış değildir. Schacht'ın Hint alt kıtasında bir idarecinin isminin verilmesi bakımından kurduğu irtibat ise isabetlidir.

Schacht'ın çalışmasından uzun bir zaman sonra Alan M. Guenther "Hanafî Fiqh in Mughal India: The Fatawa-i 'Alamgiri" adlı bir kitap bölümü kaleme almıştır.¹⁵ Pakistan'da bir süre misyoner olarak görev yapan Guenther daha çok Müslüman-Hristiyan ilişkileri üzerinde odaklanan bir araştırmacıdır. Hanefî mezhebinin bu bölgedeki gelişimine dair bahsedilen bölümde yazdığı kısa giriş fıkıh tarihi açısından önemlidir. Bu eseri hazırlayan heyet hakkında detaylı bilgiler verilen çalışmada, *el-Fetâva'l-Hindiyye*'nin yazılmasında etkili olan sâikler üzerinde durulmuştur. Edebü'l-kâdî türü kitapların hemen hepsinde bulunan bilgilerin bir tekrarı olarak bu eserde müstakil bir bölüm ayrılan İslam muhakeme hukukuyla ilgili hükümlerden hareketle Bâbürlüler devleti ve özelde Âlemgîr Şah devri hakkında genelleyci tespitler yapması bu araştırmanın alanın uzmanı olmayan bir kaleminden çıktığını hissettirmektedir. Üçüncü çalışma Muhammad Khalid Masud'un "Religion and State in Late Mughal India: The

¹³ Joseph Schacht, "On the Title of the Fatâwâ al-'Âlamgiriyya", *Iran and Islam: In Memory of the Late Vladimir Minorsky*, ed. C. E. Bosworth (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1971), 475-478.

¹⁴ Schacht, "On the Title", 475. Schacht'ın söz konusu tespitleri meşhur eseri *An Introduction to Islamic Law* adlı çalışmasındaki değerlendirmelerinin bir tekrarı kabilindedir. Joseph Schacht, *An Introduction to Islamic Law* (New York: Oxford University Press, 1982), 94.

¹⁵ Alan M. Guenther, "Hanafî Fiqh in Mughal India: The Fatawa-i 'Alamgiri", *India's Islamic Traditions, 711-1750*, ed. Richard M. Eaton (New Delhi: Oxford University Press, 2003), 209-230.

Official Status of the Fatawa Alamgiri”¹⁶ başlıklı makalesidir. Muhammad Khalid Masud da Guenther gibi resmî mezhep uygulamasını yerleştirmek üzere bu eserin hazırlanmadığını savunmaktadır. Devlet-mezhep ilişkisini tartışan az sayıdaki çalışmadan biri olan bu makalede Muhammad Khalid Masud Bâbürlüler döneminde Hanefî mezhebinin resmî mezhep olduğunu beyan eden bir belgeye ulaşamadığına dikkat çekmektedir. Ona göre hükümdar bu eserin tamamlanmasının ardından bile *el-Fetâva'l-Hindiyye*'ye uygunluk arz etmeyen fermanlar çıkarmıştır. Bu eserin resmî mezhep uygulamasına zemin oluşturmak üzere mi yazıldığına yönelik en etraflı tartışmayı Muhammad Khalid Masud'un yaptığı söylenebilir. Hanefî mezhebinin bölgedeki hâkimiyetini temellendirmek üzere bu mezhebin tarihine yönelik ayrılan oldukça geniş bölüm fıkıh tarihi araştırmaları için kıymetlidir.

Hindistan'ın Amhora şehrindeki İslam Üniversitesi'nin hocalarından Müftî Abdürrezzak el-Amrohavî 2018'de bu eserin üslûbu, yöntemi ve ilmî değerinden bahsettiği bir makale kaleme almıştır.¹⁷ Fıkıh tarihinde resmî bir komisyon tarafından telif edilen ilk fetva kitabının *el-Fetâva'l-Hindiyye* olduğunu belirten Amrohavî aynı zamanda kanunlaştırma faaliyetinin ilk örneğini bu eserin teşkil ettiğini ileri sürer. Fakat bu iddiasını temellendirme yoluna gitmemiş ve derinlikli bir tartışma yürütmemiştir. Yukarıdaki çalışmalarla paralel bir biçimde eserin yazım süreci ve müellifleri hakkında bilgi veren bu çalışmanın ayırıcı yönü eserin kaynakları üzerinde geniş bilgiler vermesidir. *el-Fetâva'l-Hindiyye*'nin modern dönemdeki herhangi bir baskısında rahatlıkla bulunabilecek içindekiler kısmını arz etmek için de makalede geniş bir yer ayrılmıştır.

Tespit edilebildiği kadarıyla yapılan en son çalışmalardan biri Muhammad Zubair Abbasi'nin “Al-Fatâwâ al-'Âlamgiriyyah: Hanafî Legal Code of the Mughal Empire”¹⁸ adlı eseridir. Bu araştırmada *el-Fetâva'l-Hindiyye*'nin ülkede bir kanunlaştırma faaliyetine hizmet etmek üzere yazıldığı tezi ispata çalışılmıştır. Tazir cezaları ve azınlık hukuku ile ilgili bölümler örnek gösterilerek *el-Fetâva'l-Hindiyye*'de Bâbürlü Hindistanı'ndaki mevcut toplumsal şartlara yönelik mezhep içindeki daha

¹⁶ Muhammad Khalid Masud, “Religion and State in Late Mughal India: The Official Status of the Fatawa Alamgiri”, *LUMS Law Journal* 3/1 (2016), 32-50.

¹⁷ Abdürrezzak el-Amrohavî, “et-Ta'rîfu bi-kitâbi'l-Fetâva'l-Âlemgiriyye el-hutevâti'l-ameliyye fî sebili't-te'lîf ve üslûbihi ve menhecihi ve ehemmiyetihi ve mekânetihi ve l-'inâyete bihi”, *Mecelletü'd-dâ'i* 42/10-9 (2018). <https://darululoom-deoband.com/arabicarticles/archives/4803>.

¹⁸ Muhammad Zubair Abbasi, “Al-Fatâwâ al-'Âlamgiriyyah: Hanafî Legal Code of the Mughal Empire”, *Islamic Studies* 59/4 (2020), 451-476.

uygun olan hükümlerin seçildiği yönündeki tespiti çalışmanın temel tezlerinden biridir. Bu makale ile aynı yıl yayımlanmış olan Refik Melîl el-Hindî'nin "Dirâsetün 'an Kitâbi'l-Fetâva'l-Hindiyye"¹⁹ başlıklı makalesi ise eserin yazım süreci, Âlemgîr Şah'ın bu eserin tamamlanması için verdiği destekler, ilk baskıları ve İslam dünyasındaki etkisi üzerinde odaklanmaktadır. Ülkemizde bu esere yönelik olarak kısa bir süre önce tamamlanmış bir doktora tezi bulunmaktadır. Bâbürlüler'de iftâ faaliyeti, dönemin önde gelen âlimleri ve medreselerine dair uzun sayılabilecek bir girişle başlayan çalışma, eserin başta kadı ve müftülerin işlerini kolaylaştırmak olmak üzere öne çıkan özelliklerini geniş bir biçimde ele almış fakat muhtevasına yönelik değerlendirmeyi sadece vakıf hukukuyla sınırlı tutmuştur.²⁰

Doğrudan bu eseri konu almasa da bir kavramı *el-Fetâva'l-Hindiyye* merkezli inceleyen bir çalışma olarak Mona Siddiqi'nin 'Law and the Desire of Social Control: An Insight into the Hanafi Concept of Kafaâ with reference to *Fatawa Alamgiri*'²¹ adlı Hanefî fikhına göre evlilikte kefâet meselesini incelediği eserine işaret etmek gerekir. Siddiqi nikahta velinin rızası meselesini yine bu kitabı merkeze alarak "The Concept of *Wilaya* in Hanafi Law: Authority Versus Consent in *al-Fatawa al-'Alamgiri*"²² adlı çalışmasında tartışmıştır.

Mouez Khalfoui, 17. yüzyılda Güney Asya'daki birlikte yaşama kültürünü *el-Fetâva'l-Hindiyye* üzerinden incelemiş ve hindular, jainler, budistler, hristiyan ve yahudiler olmak üzere müslümanlar ile hayatını sürdüren diğer din mensuplarının uymaları gereken kurallar üzerinde durmuştur. *el-Fetâva'l-Hindiyye*'yi kaleme alan âlimlerin bu hususta Mâveraünnehir Hanefî çevresinden ziyade erken dönem Irak Hanefîlerinin hükümlerinin tesirinde kaldıkları iddiası makalenin temel tezini

¹⁹ Refik Melîl el-Hindî, "Dirâsetün 'an Kitâbi'l-Fetâva'l-Hindiyye", *Mecelletü'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye* 15/98 (2020), 129-160.

²⁰ Aliosman Dağlı, *Babürlüler Yükseliş Dönemi Başvuru Kaynaklarından Fetâvâ-yı Hindiyye'nin İncelenmesi* (İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023).

²¹ Mona Siddiqi, "Law and the Desire of Social Control: An Insight into the Hanafi Concept of Kafaâ with reference to *Fatawa Alamgiri*", *Feminism in Islam*, ed. Mai Yamani (New York University Press 1996), 49-68.

²² Mona Siddiqi, "The Concept of *Wilaya* in Hanafi Law: Authority versus Consent in *al-Fatawa al-'Alamgiri*", *Yearbook of Islamic and Middle Eastern Law Online* 5/1 (1998), 171-185.

oluşturmaktadır.²³ Gayr-i müslimlerin hukuki statüsü, İslam şehirlerinde ya da kırsalda kilise, tapınak vb. mabetler inşa etmelerine izin verilmesi gibi onlara yönelik hükümler çerçevesinde bu meseleyi ele alan Mouez Khalfaoui birkaç yıl önce de sözü edilen çalışmasını geliştirmiş ve *Pluralism and Plurality in Islamic Legal Scholarship* isimli kitabında çoğulculuk meselesini bu eseri merkeze alarak fıkıh ilmi çerçevesinde tartışmıştır. Eserin yazım süreci, müellifleri ve Bâbürlü fıkıh tarihindeki önemine de geniş yer ayırdığı bu yeni çalışmasında *el-Fetâva'l-Hindiyîye*'yi bir kanun metni olarak görmüştür.²⁴ Âlemgîr Şah hakkındaki müstakil eseri ile tanınan Sâhip Âlem el-A'zâmî en-Nedvî'nin Mouez Khalfouî'nin yukarıda arz edilen kitabı gibi Hint-İslam toplumunu incelediği "Mefhumü'l-alâkât beyne'l-müslimîn ve'l-hindûs fî davi'l-kütübî'l-fıkhiyye" adını taşıyan makalesinde *el-Fetâva'l-Hindiyîye*'ye ayırdığı bölüme eseri hazırlayan alimler hakkındaki dakik çalışması bakımından işaret etmek gerekir.²⁵

Görüldüğü üzere son yirmi yıl içinde bu fetva kitabına yönelik akademik ilgi oldukça artmıştır. Ülkemizde çok sayıdaki ilmî araştırmada Hanefî mezhebinin görüşünü tespit için sıklıkla başvuru olan *el-Fetâva'l-Hindiyîye*'nin yanı sıra Hint havzasındaki fetva kitapları hakkındaki çalışmaların önemine bu bağlamda işaret etmek gerekir. Aşağıda 17. yüzyıl Hindistan'ında bu eseri yazmaya sevk eden sâikler ve çalışmanın yazım serüveni üzerinde durulduktan sonra muhteva ve sistematik açısından bu kitap değerlendirilecektir. Ardından *el-Fetâva'l-Hindiyîye* etrafında gelişen literatür ve bu eserin İslam dünyasındaki etkisi ele alınacaktır.

A. Yazım Süreci ve İsimlendirilmesi

Evrengzîb Âlemgîr bir fetvâ kitabı yazmak üzere bir komisyon oluşturulmasını emretmiş ve bu heyetin başına dönemin önde gelen Hanefî fakihlerinden Şeyh Nizâmüddîn el-Burhanpûrî'yi (ö. 1090/1679) getirmiştir.²⁶ Şah Cihân döneminde Cunpur kadısı olan Muhammed Hüseyin

²³ Mouez Khalfouî, "Together But Separate: How Muslim Scholars Conceived of Religious Plurality in South Asia in the Seventeenth Century", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 74/1 (2011), 87-96.

²⁴ Mouez Khalfaoui, *Pluralism and Plurality in Islamic Legal Scholarship* (USA: Gorgias Press, 2021), 60.

²⁵ Sâhip Âlem el-A'zâmî en-Nedvî, "Mefhumü'l-alâkât beyne'l-müslimîn ve'l-hindûs fî davi'l-kütübî'l-fıkhiyye fî asri'd-devleti'l-Mogoliyye", *Sekâfetü'l-Hind* 67/2 (2016), 18-22. Aynı makale *el-Fetâva'l-Âlemgiriyye*'yi merkeze alan küçük bir isim değişikliği ile yeniden yayımlanmıştır. Sâhip Âlem el-A'zâmî en-Nedvî, "Dirâsetü'l-alâkât beyne'l-müslimîn ve gayri'l-müslimîn fî davi'l-Fetâva'l-Hindiyîye fî asri'd-devleti'l-Mogoliyye", *ed-Dirâsâtü'l-İslâmiyye* 52/1 (2017), 151-190.

²⁶ Abdülhay el-Hasenî, *es-Sekâfe*, 110; a.mlf., *Nüzhe*, 2/656.

el-Cunpûrî²⁷ (ö. 1076/1665), Seyyid Ali Ekber Sadullah Hânî (ö. 1090/1679), Kazasker Muhammed Ekrem el-Hanefî el-Lahorî²⁸ (ö. 1116/ 1704) ve Evrengzîb Âlemgîr'in kendi oğlu için hoca tayin ettiği Hâmîd b. Ebî Hâmîd el-Cunpûrî²⁹ (ö. ?) olmak üzere kendisine dört yardımcı atanan Şeyh Nizâm³⁰, her bir yardımcısını on kişilik bir âlim grubunun başkanı yapmış ve Hindistan'ın farklı bölgelerinden gelen³¹ toplamda kırk kişiden oluşan bir komisyon ile birlikte bu eseri hazırlamışlardır.³² Kâdî Vecihüddîn el-Kupâmevî'nin³³ (ö. 1082/1671) Âlemgîr Şah'ın eserin dörtte birini telif etmekle görevlendirdiği, Şey Nizâm'a bağlı ilk dört isimden biri olduğu da ileri sürülmektedir.³⁴ Hiyerarşik bir düzen içinde birlikte hareket eden bir komisyonun hazırladığı bu eser³⁵ 1664-1672³⁶ yılları arasında sekiz senelik bir çalışmanın neticesinde tamamlanmıştır. *el-Fetâva'l-Hindiyye*'nin yazım sürecinin hükümdarın gözetiminde devam ettiği ve onun tarafından iki yüz bin rupilik bir harcama yapıldığı ifade edilmektedir.³⁷ Bu kitap yazıldığı dönemde eseri hazırlatan hükümdara nispetle *el-Fetâva'l-Âlemgiriyye* olarak adlandırılmıştır.³⁸ Hint alt kıtası dışında eserin şöhret bulmasıyla yazıldığı topraklara atıfla sonradan *el-Fetâva'l-Hindiyye* olarak tanındığı anlaşılmaktadır. Tuğluklu hükümdarı Fîrûz Şah'a (1351-1388) sunulan ve onun adıyla isimlendirilen *Fetâvâyı Firûz Şâhî* ve Bâbürlü devletinin kurucusu olan Bâbür Şah'ın (1526-1530) ilmihal literatürüne dair eseri *Mübeyyen der fikh*'in³⁹ bir diğer adının da *Fikh-ı Bâbüri* olduğu dikkate

²⁷ Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhe*, 2/656; Guenther, "Hanafi Fiqh", 219.

²⁸ Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhe*, 2/807.

²⁹ Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhe*, 2/710.

³⁰ Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhe*, 2/656; a.mlf., *es-Sekâfe*, 111.

³¹ Guenther, "Hanafi Fiqh", 218-219.

³² Ahmet Özel, "el-Âlemgiriyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/365. Heyetteki âlimlerin sayısında 40 kişiye varan farklı rakamlar verilmektedir. Refik Melîl, "Dirâsetün", 140.

³³ Abdülhay el-Hasenî, *es-Sekâfe*, 111.

³⁴ Refik Melîl, "Dirâsetün", 140.

³⁵ Guenther, "Hanafi Fiqh", 216.

³⁶ Özel, "el-Âlemgiriyye", 2/365. Eserin yazımının 1667 tamamlandığı ve nihai hâline 1669'ta ulaştığına yönelik tespitler de bulunmaktadır. Refik Melîl, "Dirâsetün", 136. 1080/1669-1086/1676 tarihleri arasında altı yıllık bir çalışma ile bu eserin tamamlandığı ileri sürülmüştür. Nedvî, "Dirâsetü'l-alâkât", 161-162.

³⁷ Abdülhay el-Hasenî, *es-Sekâfe*, 110; Özel, "el-Âlemgiriyye", 2/366; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhe*, 2/740; Refik Melîl, "Dirâsetün", 141-143; Nedvî, "Dirâsetü'l-alâkât", 161-162.

³⁸ Saqi Musta'd Khan, *Ma'asir-i Alamgiri*, çev. Sir Jadunath Sarkar (Calcutta: Royal Asiatic Society of Bengal, 1947), 316; Muhammed Halil b. Ali b. Muhammed el-Murâdî, *Silkü'd-dürer fi a'yâni's-sânî 'aşer* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1988), 4/114; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtır*, 2/740.

³⁹ Ahmet Aydın, "Bâbürlü Dönemi Fıkıh Çalışmalarının İlk Örneklerinden Biri Olarak Bâbürlü Mübeyyen Der Fikh'ı", *Usûl* 28 (2017), s. 149-182

alınacak olursa Hint altı kıtasında eserlerin hükümdarların adıyla tanınması yönünde bir gelenekten bahsedilebilir.

Ekseriyetini Delhi ve Lahor'da bulunan Kuzey Hindistanlı âlimlerin oluşturduğu bu heyette Hindistan'ın birçok şehrinden gelen âlimler yer almaktadır. Delhi'nin dönemin ilim merkezi olması sebebiyle fıkıh dersi almak üzere bu şehre gelen ve eğitimini tamamladıktan sonra bu şehirde kaldıkları anlaşılan çok sayıda fakih bu eserin yazımına katkı sunmuştur. Âlemgîr Şah'ın kendi hocaları ve oğullarını yetiştirmek için seçtiği müderrisler de bu heyete dâhil edilmiştir. Mouez Khalfaoui ülkenin farklı şehirlerinden tanınmış âlimler ve kadılardan seçilmesinin bu kitabın kabul görmesi ve etkili bir çalışma olması açısından önemine işaret etmektedir.⁴⁰ Müftî Abdüssamed el-Cunpûrî⁴¹, Mevlânâ Celâlüddîn el-Mechelî Şehrî, Vecihüddin el-Kupâmevî'nin talebesi olan İsmetullah b. Abdilkâdir el-Leknevî⁴² (ö. 1113/1701), Ahmed b. el-Mansûr el-Kupâmevî el-Hatîb⁴³, Şeyh Mîr Seyyid Muhammed Kannevcî, Kâdı Muhammed Devle b. Yakup el-Fetihpûrî, Muhammed Gavs el-Kâkûrevî, Seyyid Abdülfettâh b. el-Hâşim es-Samedî⁴⁴, Muhammed Şeffî Serhendî, Mevlana Muhammed Fâik, Kâdı Seyyid İnâyetullah Menkîrî, Müftü Ebû'l-Berekât b. Hüsâmüddîn ed-Dihlevî⁴⁵, Muhammed Cemîl b. Abdilcelîl el-Cunpûrî, Ebû'l-Hayr et-Tettevî es-Sindî⁴⁶ ve Mevlânâ Nizâmüddîn b. Nûr Muhammed et-Tettevî es-Sindî⁴⁷, Bihar'ın tanınmış âlimlerinden⁴⁸ Radiyüddîn el-Behakalpûrî⁴⁹ (ö. 1081/1670) gibi fıkıh hocalığı ve kadılık yapmış çok sayıda isim bu heyette yer almaktadır.⁵⁰ Şah Veliyyullah'ın babası olan ve döneminin önde gelen Nakşibendî şeyhlerinden ve fakihlerinden biri kabul edilen Abdürrahîm b. Vecihüddîn ed-Dihlevî (v. 1131/1719) de bu heyetin içinde yer almıştır.⁵¹ Şah Veliyyullah'ın naklettiğine göre babası eserin tashihi sırasında ibarelerin

⁴⁰ Mouez Khalfaoui, *Pluralism and Plurality in Islamic Legal Scholarship* (USA: Gorgias Press, 2021), 57-58.

⁴¹ Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhe*, 2/751.

⁴² Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhe*, 2/762.

⁴³ Abdülhay el-Hasenî, *es-Sekâfe*, 111.

⁴⁴ Abdülhay el-Hasenî, *es-Sekâfe*, 111; a.mlf., *Nüzhe*, 2/752.

⁴⁵ Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhe*, 2/684; a.mlf., *es-Sekâfe*, 111.

⁴⁶ Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhe*, 2/468.

⁴⁷ Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhe*, 2/685.

⁴⁸ Saqi Musta'd Khan, *Ma'asir-i-Alamgiri*, 58.

⁴⁹ Abdülhay el-Hasenî, *es-Sekâfe*, 111.

⁵⁰ Ziauddin, *Contribution*, 135; Muhammad Zubair, "Al-Fatâwâ", 461.

⁵¹ A. Ditta Muztar, *Shah Wali Allah A Saint-Scholar of Muslim India* (Islamabad: National Commission on Historical and Cultural Research, 1979), 27-35; Muhammed Beşîr Siyalkûtî, *el-İmâmü'l-Müceddid el-Muhaddis eş-Şâh Veliyyullah ed-Dihlevî* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1999), 21-23; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhe*, 2/747.

birbirine karışmasından kaynaklanan bir hata tespit etmiş ve bu hatayı düzelterek sayfanın arkasına bu durumu not etmiştir. Bahsedilen kısmın Âlemgîr Şah'a okunması sırasında hatalı metin ile düzeltilmiş ibarenin birlikte okunmasından kaynaklanan ihtilaf padişahın kafasının karışmasına sebebiyet vermiş ve bu durumun araştırılmasını istemiştir. Padişahın huzurunda yaşanan bu olaydan ötürü Şeyh Nizâmeddin'in Molla Hâmid'e kızdığı hatta Şah Veliyyullah'ın babasını görevden aldığı nakledilmektedir.⁵² Hindistan'ın bu dönemdeki ilim ve medeniyet merkezi şehirlerinden seçilen⁵³ ve dönemin önde gelen hoca ve âlimleri oldukları anlaşılan bu isimlerin biyografilerine bakılacak olursa heyetin başkanı Şeyh Nizâm da dâhil olmak üzere hiçbirinin bir fetvâ kitabı yazmadığı yahut da fetvalarının bir kitapta toplanmadığı görülmektedir. 17. yüzyıl Bâbürlü yargı sisteminde kaynak olarak kullanılacak bir referans çalışmanın gerekliliğine işaret eden bu durum Hint topraklarında fetva kitabı yazma geleneğinin de yeteri kadar gelişmediğini göstermektedir. Eserin tamamlanmasının ardından heyetteki birçok isim daha üst görevlere atanmış yahut da kendilerine iktâ verilerek⁵⁴ (meded-i maas) ödüllendirilmiştir. Örneğin Kazasker Muhammed Ekrem el-Hanefî el-Lahorî eserin tamamlanmasının ardından Evrengâbâd valisi olarak atanmış ve daha sonra kâdilkudât olarak tayin edilerek hayatının sonuna kadar bu görevde kalmıştır.⁵⁵ Şah Veliyyullah'ın yetiştiği ve ardından yöneticiliği ve hocalığını üstlendiği Rahimiyye Medresesi de Âlemgîr Şah'ın Şeyh Abdürrahim'e verdiği hediyelerden biridir.⁵⁶

el-Fetâva'l-Hindiyye'nin bir komisyona hazırlanması, Osmanlı döneminde şeyhülislamın fetvalarının kopyaları alınarak ve daha sonra düzenlenerek fetva mecmuaları oluşturulması yöntemiyle telif edilen fetva kitaplarına⁵⁷ göre oldukça planlı bir çalışmaya işaret etmektedir. Diğer taraftan Osmanlı döneminde yaygın bir gelenek olan şeyhülislam fetvalarının derlenerek bir eser tertip edilmesinin aksine Bâbürlüler devrinde sadrû's-südûr olarak anılan şeyhülislamlara ait hiçbir fetvanın burada yer almadığına dikkat çekmek gerekir. Muhammed Zübeyr, Hintli Hanefî fakihî Âlim b. Alâ'nın (ö. 786/1384) *el-Fetâva't-Tatarhaniyye'sinin* bir kurul

⁵² Şah Veliyyullah, *Enfâsü'l-Ârifîn*, çev. Pir Seyyid Muḥammad Fâruk el-Kâdirî (Lahor: Urdu Bazar, 2007), 86-87; Refik Melîl, "Dirâsetün", 141-142; Guenther, "Ḥanafî Fiqh", 214.

⁵³ Mucibullah en-Nedvî, *Fatava-i 'Alamgiri ke Mu'allifin* (Lahore: Merkez-i Tahkik Diyal Singh Trust Library, 1988).

⁵⁴ Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhe*, 2/751.

⁵⁵ Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhe*, 2/807.

⁵⁶ Guenther, "Ḥanafî Fiqh", 218-219.

⁵⁷ Şükrü Özen, "Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/5 (2005), 256.

tarafından hazırlandığını belirterek *el-Fetâva'l-Hindiyye*'nin bu konuda bir örneği bulunduğunu ileri sürse de bu eserin bir komisyon eliyle yazıldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Zafarul Islam'ın *Fatawa Literature of the Sultanate Period*⁵⁸ adlı eserine dayandırılan bu iddia daha önce S. M. Ikram'ın *Muslim Civilization in India* isimli kitabında dile getirilmiştir.⁵⁹ Bahsedilen her iki çalışma da büyük bir hacme sahip bu eserin tek bir âlim tarafından yazılmasının oldukça zor olduğu ileri sürülerek bu görüş temellendirilmektedir. Oysaki Âlim b. Alâ kitabının mukaddimesinde kullandığı geniş kaynakların detaylarını vererek bu eseri kendisinin yazdığını açıkça ifade etmekte ve bir ulemâ grubu tarafından yazıldığına yönelik bir imâ ve işarette bile bulunmamaktadır.⁶⁰ Arz edilen isimlerin aksine Muhammed Halid Mesud Hint alt kıtasında bir hükümdarın himâyesinde yazılan ilk fıkıh metninin bu kitap olduğu tespitini yapmıştır.⁶¹

Âlemgîr Şah eserin hazırlanması için bir heyet oluşturmak ve onları maddî olarak desteklemekle kalmamış, eserin yazım süreci ile yakından ilgilenmiş, metnin kendisine okunmasını istemiş ve tamamlanan kısımları günlük olarak Molla Nizâmeddin ile müzakere etmiştir.⁶² Kitabın yazımı tamamlandığında *el-Fetâva'l-Hindiyye* hükümdara takdim edilmiş ve Âlemgîr Şah eserin çoğaltılarak ülkenin önde gelen âlimleri ile müftî ve kâdırlara gönderilmesini emretmiştir.⁶³ Günümüzde Hindistan ve Pakistan'daki resmî ve özel kütüphanelerde bu eserin çok sayıda nüshasına ulaşılabilmesi eserin kazandığı yaygınlığa bir işarettir.⁶⁴ Bâbürlüler döneminde başta Arapça ve Farsça olmak üzere Hintçe'nin de ilim dili olduğu görülür. Arapça olarak yazılan bu eser resmî dilin Farsça olması sebebiyle bu dile de tercüme edilmiştir. Bu sayede kitabın daha geniş bir insan grubuna ulaşması sağlanmıştır.⁶⁵ Siddîk Sâlim en-Nedvî eserin yazım sürecini konu alan müstakil bir çalışma yapmıştır.⁶⁶ Eserde az sayıda olmakla birlikte Farsça

⁵⁸ Zafarul Islam, *Fatawa Literature of the Sultanate Period* (Yeni Delhi: Kanishka Publishers, 2005), 91-92.

⁵⁹ S. M. Ikram, *Muslim Civilization in India* (New York: Columbia University Press, 1964), 103.

⁶⁰ Ferîdüddin Âlim b. el-Alâ Enderpetî, *el-Fetâva't-Tatarhâniyye* (Diyobend: Mektebetü Zekeriyâ, 2010), 1/167-175.

⁶¹ Muhammad Khalid, "Religion", 41.

⁶² Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhe*, 2/656, 740; Guenther, "Hanafi Fiqh", 213; Refik Melîl, "Dirâsetün", 139, 141.

⁶³ Qadri, "Fatawa-i-'Alamgiri", 189.

⁶⁴ Refik Melîl, "Dirâsetün", 143.

⁶⁵ Muhammad Zubair, "Al-Fatâwâ", 461.

⁶⁶ Siddîk Sâlim en-Nedvî, *Evrengzîb or Tedvîn-i Fetâvâ Âlemgîr*, Diyobend: Mektebetü'l-İttihât, 1999.

fetvalara da yer verilmiştir. Bu bakımdan *el-Fetâva'l-Hindiyye*'nin iki dil kullanılarak yazılmış bir çalışma olduğuna işaret etmek gerekir.⁶⁷

B. Telifinin Muhtemel Nedenleri

el-Fetâva'l-Hindiyye devletin zirve dönemi kabul edilen Evrengzîb Âlemgîr devrinde⁶⁸ yargı sisteminin geliştirilmesi ve teşkilatlanmasına katkı sunmak ve merkezî yönetimi güçlendirmek üzere telif edilmiş bir metindir. Hint alt kıtasında kaleme alınan diğer fetva kitaplarına nazaran sahip olduğu geniş hacim ve meseleleri kuşatıcı yapısı Hanefî fıkıh tatbikatında esas alınmak üzere hazırlandığına işaret etmektedir. Devletin en geniş sınırlarına ulaştığı Hint topraklarında⁶⁹ yargı kararlarının Hanefî mezhebine göre daha kolay alınmasında bu eserin hazırlanması pratik bir çözüm olarak kabul edilmiştir. Şah Cihan'ın dört oğlu arasında başlayan taht kavgasının yarattığı istikrarsızlığın ardından tahtı ele geçiren Âlemgîr Şah ülkenin gerek merkez şehirleri gerekse periferisindeki bölgelerde kontrol ve hakimiyeti tesis etmek üzere bu uzun soluklu çalışmayı hazırlatmak istemiştir. Âlemgîr Şah devrinde davaların geciktirilmeden görülmesi için aldığı tedbirler⁷⁰ ile paralel olarak bu eserin ortaya çıkışının değerlendirilmesi gerekir.

el-Fetâva'l-Hindiyye yeni meselelerin de ele alındığı ve müftâ bih görüşlerin tespit edildiği bir fûrû-ı fıkıh kitabıdır. Telif tarzı bakımından genellikle tek bir şahsa ait fetvaları bir araya getiren Osmanlı dönemi fetvâ mecmuaları ile mukayese edilmesi isabetli değildir. Bu eser temelde *Fetâvâ Kâdîhân*'ın çizgisinde onun telif tarzını izleyen bir çalışmadır ve nevâzil-vâkıât-fetâvâ literatürü olarak anılan edebiyat içerisinde değerlendirilmelidir. *el-Fetâva'l-Hindiyye*'nin Osmanlı dönemindeki fetvâ kitaplarıyla paralel olarak değerlendirilebilecek yönü onun ortaya çıkışına zemin hazırlayan sâikler ve pratik gerekçelerdir. Osmanlı döneminde hazırlanan fetvâ mecmualarını kaleme alan isimler de eserlerinin kadınlara kolaylık sağlamak, insanların işlerinin gecikmesine engel olmak, kadınları zahmetten kurtarmak ve birer müracaat kaynağı olması hedefiyle yazıldığını açıkça ifade etmişlerdir.⁷¹ Âlemgîr Şah ülkede hukukî istikrarı ve uygulama birliğini sağlamak üzere fetvada esas alınacak görüşleri belirleyen bu

⁶⁷ Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 2/300-301.

⁶⁸ Jadunath Sarkar, *A Short History of Aurangzeb* (Calcutta: M.C. Sarkar&Sons, 1930), 441; Abdülmün'im en-Nemr, *Târîhu'l-İslâm fi'l-Hind* (Beyrut: Müessesetü'l-Câmi'iyye, 1401/1981), 343; Micheal H. Fisher, *Bâbürlüleri*, çev. M. Fatih Çalışır (İstanbul: Kronik Kitap, 2020), 275.

⁶⁹ Barbara D. Metcalf-Thomas R., *Modern Hindistan'ın Kısa Tarihi*, çev. Zeynep Hale Akman (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2018), 40.

⁷⁰ Munir, "The Administration", 9-10.

⁷¹ Özen, "Osmanlı Döneminde Fetva", 268, 272, 276, 278.

kapsamlı eseri hazırlamıştır. Bu dönemde medreselerin sayısındaki artış hukukun uygulayıcıları olan kadıların yetiştirilmesine katkı sağlasa da genişleyen topraklardaki mahkemelerde adaletin tevziinde yeterli tecrübeye sahip olmayan kadıların dayanacakları bir kaynağa ihtiyacı arttırmıştır. Eserin telif sebebi edebî'l-kâdî bölümünde artık yeni bir fetvânın mevcut olmadığı o devirdeki fetva faaliyetinin müftülerin fetvâlarını talep edenlere nakletmekten ibaret olduğu söylenerek zımnî ifade edilmiştir. *el-Fetâva'l-Hindiyye*'ye göre müftînin müctehid olması gerekir, müctehidlerin görüşlerini nakleden kimse müftî sayılamaz. Bu ilmî seviyedeki kimseye vâcip olan Ebû Hanîfe gibi bir müctehidin görüşlerini nakletmektir. Müctehidlerin fetvalarının aktarılmasındaki yöntemlerden biri ma'rûf ve mütedâvil eserlerden bu görüşlerin alınmasıdır.⁷² Hâsılı *el-Fetâva'l-Hindiyye* bu ilmî faaliyeti oldukça kapsamlı bir biçimde gerçekleştirmiştir. 17. yüzyıl Bâbürlü fıkıh çevrelerinde hâkim olduğu anlaşılan bu yaklaşım eserin tamamlanmasından kısa bir süre sonra Şah Veliyyullah ve ardından Abdülâlî Muhammed b. Nizâmeddin el-Leknevî'nin (v. 1225/1810) *Fevâtihu'r-rahamût*'unda⁷³ tenkit edilmiştir.⁷⁴

Osmanlı tecrübesi ile mukayese edildiğinde Âlemgîr Şah dönemine kadar kaleme alınan fetva kitaplarının sayısı Osmanlı Devleti devrinde hazırlanan fetva kitapları ile mukayese edilemeyecek derecede azdır. Hayatî fetihler ve savaşlar ile geçen, ülkenin sınırlarının oldukça genişlediği⁷⁵ Âlemgîr Şah döneminde Bâbürlüler devrinde ihtiyacı karşılayacak derecede kapsamlı bir fetva kitabının bulunmaması hükümdarı bu çalışmaya yaptırmaya sevk etmiştir. *el-Fetâva'l-Hindiyye*'nin yerli kaynakları incelenecek olursa bu eksiklik rahatlıkla görülebilir. Tarihî geçmişi, bulunduğu coğrafya ve tebaası itibarıyla Osmanlı İmparatorluğu ile birçok açıdan farklı bir tecrübeye sahip olan Bâbürlüler devrinde *el-Fetâva'l-Hindiyye*'nin boşluğunu doldurabilecek fetvâ literatürüne dair bir çalışma bulunmamaktadır. Âlemgîr Şah döneminde Muinüddin Muhammed b. Hoca Mahmûd Nakşibendî el-Keşmîrî (ö. 1674) *el-Fetâva'n-Nakşibendiyye* adlı bir fetva kitabı kaleme almış ve Müftî Ebü'l-Berekât b. Hüsâmüddîn ed-Dihlevî 1698'de *Fetâvâ-yı mecmau'l-berekât* adlı bir eser hazırlamıştır.⁷⁶ 1672'de *el-*

⁷² Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 3/296-297.

⁷³ Abdülali el-Leknevî. *Fevâtihu'r-rahamût bi şerhi Müsellemi's-sübût* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 2/431, 437-438.

⁷⁴ Ahmet Aydın, *Şah Veliyyullah ed-Dihlevî ve Dihlevîlik* (İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2023), 224-228.

⁷⁵ John F. Richards, *Babür Türk İmparatorluğu*, çev. Yasin Tekin (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021), 211-218.

⁷⁶ Jamal Malik, *Islam in South Asia* (Leiden: Brill, 2008), 194.

Fetâva'l-Âlemgiriyye'nin tamamlandığı dikkate alınacak olursa bahsedilen iki eserden Muinüddin el-Keşmîrî'nin eseri daha önce tamamlanmış yahut da yakın zamanlarda nihayete ermiştir. Daha erken bir dönemde hazırlanmış olsa bile bir tarikatı merkeze alması açısından kapsamı ve mezhebi kuşatıcılığı bakımından muhtemelen yeterli görülmemiş olmalıdır. *el-Fetâva'l-Hindiyye*'nin Tuğluklu hükümdarı Fîrûz Şah Tuğluk (1351-1388) devrinde yazılan Kirmânî'nin *Fıkh-ı Fîrûz Şâhî*'sinin yerini almak üzere hazırlatıldığı ileri sürülmektedir.⁷⁷ Yine bu dönemde yazılan *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*'nin temel kaynaklardan biri olmasına karşın *el-Fetâva'l-Hindiyye*'de *Fıkh-ı Fîrûz Şâhî*'ye yapılan tek bir atfin tespit edilememesi bu eserin Hint alt kıtasında Hanefî fıkıh çevrelerinde gördüğü kabule işaret etmektedir.

Bâbürlülür devrinde resmî tarih yazıcılığını sona erdiren Evrenzîb Âlemgîr'in döneminin tarihini kaleme alan Muhammed Müstaid Han⁷⁸ (ö. 1135/1723) *Me'âsir-i Âlemgîrî*'sinde hükümdarın tüm amacının Müslüman halkın Hanefî mezhebinin fikhî hükümleri ve ictihatlarına göre amel etmelerini sağlamak olduğunu açıkça ifade eder ve bu hedefine yönelik faaliyetleri üzerinde durur. Ona göre Âlemgîr Şah bu işe kendini adanmış bir idareci olarak mevcut Hanefî kaynakları içerisinde hükümlere ulaşmadaki zorluğu görmüş, dönemin kadı ve müftîleri arasındaki tartışmalara şahitlik etmiş ve devrin fakihlerinin daha iyi bir ilmî seviyeye ulaşabilmeleri için çok sayıdaki fıkıh kitabında yer alan görüşleri bir araya getiren bir çalışma hazırlamak istemiştir. Bu amaçla Hindistan'daki en tanınmış âlimleri sarayın kütüphanesinde toplamış ve onlardan muteber Hanefî fıkıh kaynaklarını inceleyerek kapsamlı bir derleme yapmalarını talep etmiştir. Muhammed Müstaid Han'a göre müftîlerin gördükleri davalar hakkındaki hükümleri bu eser sayesinde kolaylıkla bulabilmeleri hükümdarın temel hedefidir.⁷⁹ Muhammed Müstaid Han'ın ifadeleri *el-Fetâva'l-Hindiyye*'nin yazım süreci ve hedefi hakkındaki en erken ve belki de ilk tespit sayılabilir.

Evrenzîb Âlemgîr'in muasırı Muhammed Halîl el-Murâdî (ö. 1206/1791) başta Dimaşk olmak üzere Anadolu, Hicaz ve Mısır'da yaşamış 18. asrın meşhur şahsiyetlerine dair yazdığı *Silkü'd-dürrer*'inde Hint alt

⁷⁷ Munir, "The Administration", 8.

⁷⁸ Katiplik (münşî) görevi yapmış bir isim olan Muhammed Müstaid Han hayatını saray ve orduda geçirmiş, bu sayede birçok olaya şahitlik etmiştir. Resmî defter ve belgelerden de sıklıkla yararlanarak Evrenzîb Âlemgîr'in hükümdarlığını yıl yıl özetleyerek yukarıda bahsedilen eseri yazmıştır. Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1947), 2/564.

⁷⁹ Musta'd Khan, *Ma'asir-i-Alamgiri*, 108, 315-316.

kıtasından gelerek sözü edilen bölgelerde şöhret bulmuş birkaç isme de yer vermiştir. Eserin Hint bölgesindeki tanınmış isimler konusundaki istinası Evrengzîb Âlemgîr'dir. Onu yaşadığı yüzyılda İslam'ın önde gelen savunucularından biri olarak takdim etmiş ve Hint alt kıtasında kafirlere karşı verdiği mücadelenin büyüklüğüne ve önemine vurgu yapmıştır. Murâdî, Evrengzîb Âlemgîr'in ülkesindeki Hanefî fıkıh âlimlerine ihtiyaç duyulacak tüm hükümleri ihtivâ eden bir fetvâ kitabı hazırlamalarını emrettiğini söyler. Bu eser Murâdî'nin tespitlerine göre 18. yüzyılda Hicaz, Mısır, Şâm ve Anadolu'da tanınmış bir kitap haline gelmiş ve müftülerin önde gelen başvuru kaynaklarından biri olmuştur.⁸⁰ Murâdî'nin verdiği bilgiler eserin yazıldığı yüzyılda gördüğü kabule dair en erken tespitlerden biridir.

el-Fetâva'l-Hindiyye'nin kodifikasyon amacıyla hazırlanarak resmî uygulamada esas kabul edildiğine⁸¹ yönelik geniş tartışmalara ulaşılabilmektedir. Abdülhay el-Hasenî (ö. 1923) adâletin temini ve Şeriat'a uygun hüküm verilmesi konusunda büyük bir hassasiyet gösteren Evrengzîb Âlemgîr'in kadılarına *el-Fetâva'l-Hindiyye*'ye uygun olarak hüküm vermelerini emrettiğini nakletmektedir.⁸² Refik Melîl el-Hindî de bu eserin Hindistan'daki tüm mahkemelerde esas alınmasına yönelik bir hüküm çıkarıldığından bahsetmektedir.⁸³ Kaynağı ve dayanağı bulunmayan bu tespitin Âlemgîr Şah'ın bu eserin ülkede çoğaltılarak kadınlara ve müftülere dağıtılması yönündeki isteğinden hareketle yapılmış bir çıkarım olduğu anlaşılmaktadır. Hükümdarın bu arzusu kanunlaştırma anlamı taşımamaktadır. Jadunath Sarkar yargıda bu eserin esas alındığını belirtmektedir.⁸⁴ Muhammed Zübeyr Abbasi *el-Fetâva'l-Hindiyye*'nin kodifikasyona benzer bir işlev gördüğünü ve Âlemgîr Şah dönemi dahil, İngilizlerin güçlendiği ve ardından ülkeyi ele geçirdikleri sömürge dönemi dahil mahkemelerde bu esere göre hüküm verildiğini ileri sürmektedir.⁸⁵ Mahkemelerde bu eserin esas alınması eserin telif hedefiyle doğrudan ilişkilidir. Fakat *el-Fetâva'l-Hindiyye*'nin bir kanun metni olarak görüldüğünü ispat etmek için hükümdarın bu konudaki buyruğuna açıkça ulaşmak gerekir. Muzaffar Alam bu eserin uygulamaya konulduğuna dair hiçbir kanıt bulunmadığını açıkça dile getirir.⁸⁶ Bu eseri bir kanun kodu olarak gören

⁸⁰ Murâdî, *Silkü'd-dürrer*, 4/113-114.

⁸¹ Jamal Malik, *İslam*, 194; Muhammad Khalid, "Religion", 39.

⁸² Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhe*, 2/741-742.

⁸³ Refik Melîl, "Dirâsetün", 149.

⁸⁴ Sarkar, *A Short History*, 461.

⁸⁵ Muhammad Zubair, "Al-Fatâwâ", 464, 469.

⁸⁶ Muzaffar Alam, *Hindistan'da İslam*, çev. İhsan Durdu (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2022), 31-32.

Alan M. Guenther'a karşı çıkan M. Rıza Pirbhai ihtilaf ve farklı görüşlerin azaltılmasını sağladığına işaret ederek fetva kitaplarının mezhep içindeki hâkim görüşleri tespit eden yönüne vurgu yapmıştır.⁸⁷ Chafik Chehata da bu eserin kanunlaştırma faaliyetinin biri ürünü olduğu görüşüne doğrudan karşı çıkmıştır.⁸⁸

Bir hükümdarın isteği üzerine kaleme alınması fetvâ sahasındaki kitaplardan *el-Fetâva'l-Hindiyye*'yi ayıran önemli farklardan biridir.⁸⁹ Mehmet Âkif Aydın, modern dönem öncesinde ilk resmî hukuk tedvini olarak bu eseri görmekte, bu yönüyle fıkıh tarihinde farklı sahalarda az sayıda örneği bulunduğuna işaret etmekte ve öncesinde fetva literatürüne dair hükümdarların teşvik ve maddi yardımlarıyla kaleme alınan eserlerin aksine bu eserin bizzat Âlemgîr Şah tarafından hazırlanmasına dikkati çekmektedir. Aydın, Osmanlı tecrübesinde Ebussuud Efendi'nin *Ma'rûzât* adlı fetva kitabının Osmanlı mahkemelerinde esas alınan ve mecburen uygulanan bir metin olma vasfını padişahın onayından sonra kazandığını ve bu yönüyle bir anlamda kanunlaştırıldığını belirtir.⁹⁰ Ona göre İslam hukukunun gerçek anlamda ilk kanunlaştırma teşebbüsü *Mecelle*'dir.⁹¹

el-Fetâva'l-Hindiyye'nin tamamının günbegün okunarak ve müzakere edilerek hükümdara arz edildiğine, *Ma'rûzât* ile aralarındaki benzerlik bakımından işaret edilmelidir. *Ma'rûzât*'a göre oldukça geniş hacimli ve kapsamlı olan *el-Fetâva'l-Hindiyye* bir kanun metni olmaya daha elverişli bir metindir. Fakat Aydın'ın da ifade ettiği üzere *el-Fetâva'l-Hindiyye*'nin devlet eliyle hazırlanması bir kanunlaştırma faaliyetine benzese de resmî yollarla uygulama birliğini sağlamak hedefiyle yazıldığını gösteren deliller bulunmamaktadır.⁹² Bâbürlü sultanının fermanı ile ilan edilmediği için ancak "kanunlaştırma teşebbüsü" sayılabilecek bu eser İngilizler'in sömürge dönemine kadar Hint alt kıtasında başlıca başvuru kaynaklarından biri

⁸⁷ M. Rıza Pirbhai, "British Indian Reform and Pre-Colonial Trends in Islamic Jurisprudence", *Journal of Asian History* 42/1 (2008), 43.

⁸⁸ Khalfaoui, *Pluralism*, 57-58.

⁸⁹ Schacht da bir hükümdarın himayesinde resmî bir fetva kitabı yazılmasının örneğine fazla rastlanmayan bir durum olduğuna işaret etmiştir. Joseph Schacht, *İslam Hukukuna Giriş*, çev. Mehmet Dağ, Abdulkadir Şener (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1986), 102.

⁹⁰ Mehmet Âkif Aydın, *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2014), 115.

⁹¹ Mehmet Âkif Aydın, *İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996), 53, 61.

⁹² Mehmet Akif Aydın, "Anayasa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/159.

olmuştur.⁹³ Muhammed Zübeyr, devlet himâyesinde bir fıkıh eserinin derlenmesine ilişkin yöntemin yaklaşık iki yüz yıl sonra *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*'de sürdürüldüğünü söyleyerek yazıldığı şartlar, telif amacı ve hedefleri, kapsamı ve telif tarzı açısından bir benzerlik göstermeyen bu iki çalışma arasında kuvvetli bir bağ olduğunu düşünmektedir.⁹⁴ Aksine 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Şâfiî kavliyle amelin yasaklanması, kaza ve fetvanın Hanefî mezhebine göre olacağına kabul edilmesi⁹⁵ gibi yaklaşık bir yüzyıl sonra büyük topraklarda egemenlik sağlayan Bâbürlüler hukuk emniyetini ve birliğini temin amacıyla resmî mezhep uygulamasını sağlamak istemişlerdir.

Hâsılı *el-Fetâva'l-Hindiyye*'nin modern anlamda bir kanunlaştırma sayılmasa da sahip olduğu geniş kapsam, kuşatıcılık ve hükümdârın ülke çapında dağıtılarak kâdılarına gönderilmesine yönelik talebi dikkate alınacak olursa modern kanunlaştırmaya paralel bir fonksiyona sahip olduğu söylenebilir. Zira bir metni kanun haline getiren siyasi iradedir. Bu çalışmayı kanunlaştırma faaliyeti olarak gören isimler Âlemgîr Şah'ın bu konuda doğrudan verilmiş bir kararına ulaşamamış, en azından bu resmî metni araştırmalarında sunmamışlardır. Hanefî mezhebine bağlılığı ile tanınan Evrengzîb Âlemgîr asırlardır Hint'te hâkim olan bu mezhebin hükümlerinin tam ve yaygın olarak tatbik edilmesini istemiştir. *el-Fetâva'l-Hindiyye*'nin uygulamaya esas olması hakkındaki en isabetli ifade bu konuda devlet desteğinin bulunduğudır. Siyasi iradenin modern kanunlaştırma faaliyetindeki gibi hükümlerin koyulmasına bir müdahalesi söz konusu olmadığı gibi ülkenin tamamında da bu eserdeki hükümlerin uygulandığı henüz ispat edilebilmiş değildir. *el-Fetâva'l-Hindiyye* ile bir kanun metni arasındaki en temel fark da budur. *el-Fetâva'l-Hindiyye* bir kanun yapma faaliyetinin ürünü değil aksine bir derlemedir. Yukarıda ifade edildiği üzere bu eser devlet otoritesi adına hükmeden kadıların işlerini kolaylaştırmayı hedeflemektedir. Modern dönemde İslam dünyasında kanunlaştırma faaliyetlerinin bir yönünü Batılı hukuk sistemine dayanan kanunların örnek alınarak yahut da doğrudan tercüme yoluyla iktibas edilerek hazırlanması olduğu gibi mezheplerin görüşlerinin modern kanun yapma tarzında sunulması ve ictihâdî meselelerde birtakım tercihlerin yapılması oluşturmaktadır. Bir kanunlaştırma olarak görülen *el-Fetâva'l-Hindiyye* her iki yönüyle de kanun metinleriyle benzerlik arz etmez. Telif tarzı bakımından

⁹³ Ekrem Buğra Ekinci-Ahmet Şimşirgil, *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2009), 49-50.

⁹⁴ Muhammad Zubair, "Al-Fatâwâ", 470.

⁹⁵ Aydın, *İslâm*, 28, 51; a.mlf., *Osmanlı Devleti'nde Hukuk*, 47-48, 90-91.

klasik fetva kitapları örnek alınarak hazırlanan bu eserin kanunlaştırmaya benzeyen yönü ise devletin bu eserin mahkemelerde esas alınmasına yönelik teşvik ve desteğidir. Kodifikasyon, İslam hukukuna dair çalışmalarda sıklıkla kullanıldığı ifadesiyle kanunlaştırma hukuk sahasında modern ve batılı bir girişimdir. Napolyon Bonaparte'nin hazırlattığı ve 1804'te yürürlüğe giren Napolyon Kanunları yahut da daha yaygın ismiyle Kod Napolyon ile başlatılabilecek bu girişim İslam dünyası üzerinde de etkili olmuştur. Bu terimi *el-Fetâva'l-Hindiyye*'nin yazıldığı dönem için kullanmak açık bir anakronizm olacaktır. Batı hukuk düşüncesinin gelişiminin bir benzerini İslam dünyasında arama fikriyle hareket etmek bu eseri ortaya çıkaran fikhî gâyeleri anlamayı zorlaştıracaktır.

Osmanlı Devleti döneminde dava konusu olan meselenin hükmünü furû-i fıkıh kitaplarında tespit etmekte zorlanan kadı ve müftüler için şeyhülislam ve müftülerin daha önce vermiş oldukları fetvalar ya kendileri yahut da talebeleri ya da daha sonra gelen âlimler tarafından toplanmıştır. Osmanlı döneminde görev yapmış yüz yirmi dokuz şeyhülislâmın birçoğu bu amaçla fetva mecmuları oluşturmuş ve kadılar özellikle şeyhülislamların fetvalarına muvâfık hükümler vermeye gayret etmişlerdir. Fetva mecmuaları sıklıkla karşılaşılan meselelere ve kısmen güncel tartışmalara yer veren eserler olmaları ve mezhebin fetvâya esas olan görüşünü zikretmeleri bakımından kadıların başlıca kaynaklarından biri haline gelmişlerdir.⁹⁶ Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyılda kadıların bu mezhebin en sahih kavline göre hüküm verecekleri kanunla genel bir kural haline getirilmiş ve bu durum kadı berâtlarında sarahaten ifade edilmiştir. Bu durum kadıların mezhebin hâkim görüşünü bilmeleri zorunluluğunu doğurmuş ve aksi halde bu görüşü dikkate almayarak yargılama yapan kadıların vardıkları hükümlerin bozulması ihtimali doğmuştur.⁹⁷ *el-Fetâva'l-Hindiyye*'de muteber Hanefî fıkıh kaynaklarından mezhebin fetvaya esas görüşlerinin uygulamada esas alınması için çok sayıda naklin yapıldığı görülmektedir. Bâbürlü yargı sisteminde temel bir kaynak olan bu eserin⁹⁸ kadıların kendisiyle hükmetmeye icbâr edildikleri bir kanun metni olduğunu gösteren bir kanıt bulunmamaktadır. Hatta bu eserin ülkedeki tüm müslümanlara tatbik edilmediği de ileri sürülmüştür.⁹⁹

Alan M. Guenther, Sünnî İslam düşüncesinin en önemli savunucusu

⁹⁶ Özen, "Osmanlı Döneminde Fetva", 249, 252-253.

⁹⁷ Özen, "Osmanlı Döneminde Fetva", 340.

⁹⁸ Özel, "el-Âlemgîriyye", 2/366.

⁹⁹ Gregory C. Kozlowski, *Muslim Endowments and Society in British India* (Cambridge: Cambridge University Press, 1985), 105.

olarak görülen Âlemgîr Şah'ın ülkede Şeriat'ın hükümlerini hâkim kılmak ve ülkede Hanefî mezhebinin hükümlerine uygun hareket edilmesini sağlamak, mahkemelerin bu yönde işlemlerini kolaylaştırmak, hükümdarın verdiği kararlarda ona yardımcı olmak ve âlimlerin güvenini ve desteğini kazanmak üzere bu eseri hazırlattığını ileri sürer. Bu yönleriyle eseri bir kanunlaştırma faaliyeti olarak değerlendirmez.¹⁰⁰ Muhammed Halid Mesud da rakipleri karşısında Türk emirlerin ve Ekber Şah devrinde itibarları zedelenen Sünnî âlimlerin desteğini kazanmak ve Hanefî mezhebine bağlılığını vurgulamak üzere hükümdarın bu çalışmayı hazırlattığını savunur. Zira Ekber Şah için 1579'da bir belge (mahzar) hazırlanmış ve bu belgede müctehitlerin bir konuda ihtilafa düşmeleri halinde hükümdarın bu meseledeki kararının umerâ ve halk için bağlayıcı olacağı ve Kur'ân'a aykırı olmaması şartıyla oybirliği ile kabul edilmiş bir görüş gibi sayılacağı ifade edilmiştir. Ekber Şah'ın gerek emirler gerek mansıpdârlar gerekse halk nezdinde otoritesini güçlendiren bu belgeyi hükümdar dinî meselelerin yorumlanmasındaki yetkinin kendisine devredilmesi olarak görmüştür. Aksine âlimler ise onun otoritesinin Şeriat'a tâbi olarak sınırlandırılması gerektiğini savunmuştur. Âlemgîr Şah *el-Fetâva'l-Hindiyye*'yi hazırlatarak bu anlayışı kabul etmediğini göstermiştir.¹⁰¹ Ekber Şah ve Evrengzîb Âlemgîr devirleri yargılama hukuku açısından iki farklı ucu temsil eden birer dönem kabul edilmektedir.¹⁰² Bu fetva mecmuasının tamamlanmasının ardından çıkarılan hırsızlık hakkındaki bir fermanı örnek gösteren Muhammed Halid Mesud hırsızlık yaptığı kesinleşen suçlunun elinin kesilmesi yerine tövbe edinceye kadar cezaevine gönderilmesine hükmedildiğini belirterek *el-Fetâva'l-Hindiyye*'nin her konuda bağlayıcı bir kanun metni olarak görülmediğini savunmaktadır. Aynı ferman bu suçun tekrar etmesi halinde hapsi öngörmekte hapsin suçluyu ıslah etmemesi ve bu suçu işlemeye devam etmesi durumunda tazir olarak hırsızın idam edilmesini emretmektedir. Ayrıca bu fermanla mezar/kefen soyguncusunu (nebbâş) teknik olarak hırsız kategorisinde değerlendirmeyen Hanefî mezhebinin aksine vâlinin ve kâdının oy birliği ile karar vermesi halinde nebbâşın elinin kesileceğine hükmedilmiştir.¹⁰³ Kadılar tarafından bir kanun metni gibi her durumda bu eserdeki hükümlerin tatbîk edilmediğine dair bir diğer örnek de günümüzde Hindistan'ın Maharashtra eyaletine bağlı bir şehir olan Satara'nın kuşatılması sırasında şehri savunmak üzere dışarı çıkan 4 müslüman ve 9

¹⁰⁰ Guenther, "Hanafi Fiqh", 211-213, 221-223, 225.

¹⁰¹ Muhammad Khalid, "Religion", 37, 42.

¹⁰² Munir, "The Administration", 1-19.

¹⁰³ Muhammad Khalid, "Religion", 44-45.

hindûnun yakalanmasıyla ilgili davadır. Hükümdâr, fetvâyı yazan heyet içinde yer almış olan Kâdı Muhammed Ekrem'e bu meseleyi inceleyip müftülerden de yardım alarak hükme bağlamasını emretmiştir. Kadı Muhammed Ekrem Hindûlar'ın İslam'ı kabul etmeleri şartıyla serbest kalmalarına müslüman esirlerin ise üç yıl hapsedilmelerine hükmetmiştir. Âlemgîr Şah karar metnine kendi el yazısı ile bu hükmün Hanefî mezhebine göre verildiğini, devletin gücünün gösterilmesi ve topraklarındaki kontrolünün daha iyi sağlanabilmesi adına Hanefî mezhebi dışında farklı bir hükmün uygulanmasına yönelik talebini kaydetmiştir. Hak üzere olan dört büyük mezhep olduğunu da bu bağlamda özellikle vurgulamıştır. Alınan karardan memnun olmadığı anlaşılan Âlemgîr Şah'ın emri üzerine Kâdı Muhammed Ekrem verilen cezanın caydırıcı olması (korku salması) hedefiyle tüm esirlerin öldürülmesine hükmetmiştir. Hükümdâr alınan kararı isabetli bulmuş ve ramazan ayında gerçekleşen bu hâdisede hükümdar orucunu açmadan önce bu idamların gerçekleştirilmesini emretmiştir.¹⁰⁴

Muhammad Zubair Abbasi, Âlemgîr Şah'ın siyasi otoritesini kuvvetlendirmek üzere bu çalışmayı yaptırdığını ileri sürmektedir. İktidara geldikten sonra yönetimi istikrara kavuşturmaya yönelik yoğun gayret gösteren bir hükümdâr olarak Âlemgîr Şah bu projeyi başlatmayı uygun görmüş ve yargı sisteminin daha iyi ve etkili yönetilebilmesi için bu kitabı hazırlatmıştır. Ona göre babasını hapse atarak ve veliaht ağabeyini öldürerek tahtı zorla ele geçirdiğini düşünen ve onun hükümdarlığını tasvip etmeyen ulemânın güvenini kazanmaya çalışmak da bu eserin hazırlanmasındaki hedefler arasındadır.¹⁰⁵ Zira Bâbürlü tarihinde hükümdara isyanlar olmuş fakat Evrengzîb Âlemgîr'den önce hiçbir hükümdar hapsedilerek tahta çıkılmamıştır.¹⁰⁶ 1658'de tahta oturduğunda babasının hâlen hayatta olmasını ileri sürerek kâdılkudâtın onun adına hutbe okumaması ve iktidarının ilk yıllarında hacılar için gönderdiği hediyelerin Mekke şerifi tarafından reddedilmesi itibarını zedeleyen hadiseler arasındaydı.¹⁰⁷

el-Fetâva'l-Hindiyye'nin hazırlanması yönündeki talebi Evrengzîb Âlemgîr'in izlediği siyasa ile de yakından ilişkilidir. Dedesi Ekber Şah

¹⁰⁴ Hikmet Bayur, "Evrengzib Âlemgîr ve Din Siyaseti Üzerinde Bir İnceleme", *Bellekten* 9/33 (1945), 11-12; Satish Chandra, "Some Considerations on the Religious Policy of Aurangzeb During the Later Part of His Reign", *Proceedings of the Indian History Congress* 47/1 (1986), 377.

¹⁰⁵ Muhammad Zubair, "Al-Fatâwâ", 459-460.

¹⁰⁶ Fisher, *Bâbürlüler*, 276.

¹⁰⁷ Naimur Rahman Farooqi, *Bâbürlü-Osmanlı İlişkileri*, çev. Mehmet Akif Erdoğan (İstanbul: Selenge Yayınları, 2023), 76-77; Fisher, *Bâbürlüler*, 277.

toplumun farklı üyelerinin birlikte bir uzlaşma içerisinde yaşayabilmelerini sağlamak amacıyla sulh-i kül adı verilen bir yaklaşım geliştirmiş¹⁰⁸ ve Hindistan'daki farklı dinlerden seçmeler neticesinde oluşturduğu Din-i İlâhi olarak isimlendirilen¹⁰⁹ eklektik bir dinî düşünceyi savunmuştur. Ekber Şah, birçok dini ve kültürü barındıran bu coğrafyada uzun süre iktidarda kalmanın herkesin kültür ve inancından bir parçayı içerisinde bulacağı bir din tasavvuruyla sağlayabileceğini düşünmüştür.¹¹⁰ Ekber Şah'ın dinî siyasetini izlemeyen¹¹¹ Âlemgîr Şah bu anlayışın önde gelen muhaliflerinden biri olan İmam-ı Rabbânî'nin oğlu ve dönemin Nakşibendî Şeyhi Muhammed Ma'sûm'a biat etmiş ve bu tarikata girmiştir.¹¹² *el-Fetâva'l-Hindiyye*'nin yazılması da onun ıslah faaliyeti ile irtibatlandırılmaktadır.¹¹³ Sultanın Mevlânâ Abdullah es-Siyalkûtî'ye (ö. 1093/1682) de *Hakâiku't-tevhîd* adlı bir eser yazdırması¹¹⁴ da bu kapsamda değerlendirilebilir. Zira 17. ve 18. yüzyıllarda Nakşibendîliğin aşırılıklardan uzak kalınarak İslam'ın yeniden ihya edilmesi ve İslam hukukuna bağlı kalınması yönündeki anlayışı yalnızca Hint alt kıtasıyla sınırlı kalmamış Doğu Akdeniz dünyasına kadar ulaşmıştır.¹¹⁵

1658'de tahta geçen¹¹⁶ Evrengzîb Âlemgîr elli yıla yakın süren hükümdarlığı ile Bâbürlü padişahları arasında en fazla tahtta kalan isimlerden biri olmuştur. Gençlik yıllarından itibaren¹¹⁷ ilme olan merakı, dindarlığı ve Hanefî mezhebine bağlılığı ile tanınan Evrengzîb Âlemgîr¹¹⁸ bir Bâbürlü geleneği olarak Çarşamba günlerinin tamamını divân-ı mezalimde halkın davalarını dinlemeye, kadı ve müftileri yanına alarak onların meselelerini çözmeye ayırmıştır. Fıkıh sahasına ilgisi ile tanınan padişahın

¹⁰⁸ Rajeev Kinra, "Revisiting the History and Historiography of Mughal Pluralism", *ReOrient* 5/2 (2020), 137-182.

¹⁰⁹ H. Hilal Şahin, *Hindistan'da Türk Rönesansı Ekber Şah ve Dîn-i İlâhî'si* (İstanbul: Selenge Yayınları, 2020), 155-209.

¹¹⁰ Aydın, *Yavana*, 191-196.

¹¹¹ Stanley Lane Poole, *Aurangzib and the Decay of the Mughal Empire*, Oxford: The Clarendon Press, ts., 74.

¹¹² Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhe*, 2/738.

¹¹³ Mahmood Ahmad Ghazi, *Islamic Renaissance in South Asia* (Islamabad: International Islamic University Islamic Research Institute, 2002), 49.

¹¹⁴ Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhe*, 2/577.

¹¹⁵ John Obert Voll, *Islam: Continuity and Change in the Modern World* (New York: Syracuse University Press, 1994), 38.

¹¹⁶ Murâdî, *Silkü'd-dürrer*, 4/114; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhe*, 2/738.

¹¹⁷ Fisher, *Bâbürlüler*, 277.

¹¹⁸ Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhe*, 2/738; Nemr, *Târîhu'l-İslâm*, 342, 357-358; Bayur, "Evrengzib", 2; Chandra, "Some Considerations", 369-381.

bu alanda bilgi sahibi bir kimse olması¹¹⁹ bu eserin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır.¹²⁰

Âlemgîr Şah birçok uygulama ve geleneği de bidat kabul edip yasaklamış bir hükümdardır.¹²¹ *el-Fetâva'l-Hindiyye*'nin mukaddimesinde de bu hususa vurgu yapılmıştır.¹²² 1657'de babası Şah Cihan'ın hastalığının artması üzerine tahta çıkmak için halef gösterilen en büyük oğlu Dârâ Şükûh ile savaşarak iktidarı ele geçirmesini bilen Âlemgîr Şah, ağabeyinin İslam ile Hinduizmi birleştirmeye çalışması sebebiyle insanların İslam'dan uzaklaşarak putperestliğin yaygınlaşmasını gerekçe göstermiştir. Evrengzîb Âlemgîr çok sayıda Hindû tapınağını yıkmış bir kısmını ise camiye çevirerek seleflerine muhalif bir siyaset izlemiştir.¹²³ Ekber Şah'ın aşırı hoşgörüyeye dayalı politikasını izlemeyen Evrengzîb Âlemgîr Bâbürlü tarihçileri tarafından iki zıt uç olarak büyük dedesi ile mukayese edilmiş¹²⁴ ve onu izlediği siyasa "hoşgörüsüzlük" olarak tanımlanmıştır.¹²⁵

Tasavvufî temâyülü ile tanınan Âlemgîr Şah semâya karşı çıkan bir isimdir. Bu mesele *el-Fetâva'l-Âlemgiriyye*'de yasaklanarak hükme bağlanmıştır.¹²⁶ Muhtesipler semaya son verilmesini sağlamak ve resmi bir müdahalede bulunmak üzere tekkeleri ziyaret etmişlerdir.¹²⁷ Âlemgîr Şah'ın halkın Şer'î meseleler hakkında denetlenmesi fikriyle bu görevi ihdâs ettiği, kısa bir süre sonra da *el-Fetâva'l-Âlemgiriyye*'yi hazırlamak üzere bir girişimde bulunduğu ileri sürülebilir. Bu çalışmanın söz konusu denetim için

¹¹⁹ Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhe*, 2/739.

¹²⁰ Refik Melîl, "Dirâsetün", 139.

¹²¹ Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhe*, 2/738-741; Sarkar, *A Short History*, 8, 109-110, 112, 160; Bayur, "Evrengzîb", 29-31; Nemr, *Târîhu'l-İslâm*, 342-343; Audrey Truschke, *Aurangzeb The Man And The Myth* (India: Penguin Random House, 2017, 65-67; Gail Minault Graham, "Akbar and Aurangzeb Syncretism and Separatism in Mughal India A Re-Examination", *The Muslim World* 59: 2 (1969), 125; Fisher, *Bâbürlüler*, 277-284. İngiliz arkeolog ve oryantalist Stanley Lane-Poole (ö. 1931) 1908'de yayımlandığı Âlemgîr Şah hakkındaki monografisinde Fransız ve İngiliz seyyahların da tespitlerinden hareketle hükümdarın katı bir dini tutuma sahip olduğu tespitini yapmakta, bu yönüyle Bâbürlü hükümdarları arasındaki en dindar yönetici olduğunu ileri sürmekte ve anakronik bir ifade ile onu Vahhâbîlere benzetmektedir. Lane-Poole, *Aurangzib*, 68-69.

¹²² Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 1/3.

¹²³ Sarkar, *A Short History*, 117, 155-156; Richards, *Babür*, 210.

¹²⁴ Andre Wink, *Ekber Şah*, çev. Uğur Gezen (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2020), 156-157; Rhoads Murphey-Kristin Stapleton, *Asya Tarihi*, çev. Uğur Gezen (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2023), 343.

¹²⁵ Metcalf, *Modern Hindistan*, 20; Firas Alkhateeb, *Kayıp İslam Tarihi*, çev. Mustafa Alican (İstanbul: Timaş Yayınları, 2020), 216; Michael Curtis, *Şarkiyatçılık ve İslam*, çev. Mehtap Çakır (İstanbul: Matbu Yayınları, 2015), 255.

¹²⁶ Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 5/431.

¹²⁷ Alam, *Hindistan'da İslam*, 249-250.

temel bir referans oluşturma hedefiyle de yazıldığı söylenebilir. Âlemgîr Şah Ekber Şah devrinden itibaren sarayda gerçekleştirilen Nevrûz kutlamalarını tahta çıkışının ikinci yılında 1659'da yasaklamıştır.¹²⁸ Müslümanların da iştirak ettikleri Hinduların meşhur bayramı Divali de 1665'te yasaklanmıştır.¹²⁹ Vefatının ardından mevlüt okunmamasını emretmiş ve bunu bidat kabul etmiştir.¹³⁰ Söz konusu meseleler *el-Fetâva'l-Hindiyeye*'de hükme bağlanan konular arasındadır.

Bâbürlüer devletinin en geniş sınırlarına ulaştığı¹³¹ Evrengzîb Âlemgîr döneminde bir tarım toplumu olan Hint alt kıtasında ekonomiyi güçlendirmek için başta Bengal bölgesi olmak üzere¹³² tarımsal gelirlerin arttırılması, vergilerin tam ve düzenli olarak toplanması için büyük çaba sarfedilmiştir.¹³³ Müstaid Han tahıl, kumaş ve ticaret yapmak üzere dışarıdan şehre gelenlerden alınan vergilerin kaldırılarak halka büyük kolaylık sağlandığı bir dönemden bahsetmektedir.¹³⁴ Âlemgîr Şah'ın mektuplarını ve konuşmalarını ihtivâ eden *Kelimât-ı Evrengzîb*¹³⁵ onun münşii İnayetullah Han tarafından derlenmiştir. Verdiği birçok emir tarım ve iktâ sisteminin düzenlenmesi ve eksikliklerinin giderilmesine yöneliktir. Mali konularda katı bir politika izlediği söylenebilir.¹³⁶ İktidarı boyunca uzun seferlere çıkan Âlemgîr Şah'ın faaliyetlerinin hazineyi zayıflatması sebebiyle vergi gelirlerinin arttırılmasına yönelik bir politika izlenmiştir.¹³⁷ Âlemgîr Şah gayr-i müslimlerden cizye alınması uygulamasını geri getirmiş¹³⁸, Rajputlar hariç tüm Hinduların silah taşımalarını ve ata binmelerini yasaklamıştır.¹³⁹ Onun 1679'da cizyeyi yeniden almaya başlaması tahta geçtikten yirmi iki yıl sonradır. Batılı araştırmacıların birçoğu tarafından bu

¹²⁸ Bayur, "Âlemgir", 29-30; Fisher, *Bâbürlüer*, 278; Stephen P. Blake, *Erken Modern İslamda Zaman*, çev. Ercan Ertürk (İstanbul: Alfa Yayınları, 2017), 129, 182.

¹²⁹ Blake, *Erken Modern İslamda Zaman*, 127.

¹³⁰ Bayur, "Evrengzib", 53.

¹³¹ Sarkar, *A Short History*, 442; Hermann Kulke-Dietmar Rothermund, *Hindistan Tarihi*, çev. Müfit Günay (Ankara: İmge Kitabevi, 2001), 295.

¹³² Richards, *Babür*, 215-216.

¹³³ Sarkar, *A Short History*, 26-28.

¹³⁴ Musta'd Khan, *Ma'asir-i Alamgiri*, 316.

¹³⁵ Berna Karagözoğlu, "Babürlü Sarayında Farsça Çalışmaları", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 4/12 (2017), 22.

¹³⁶ S. M. Azizuddin Husain, "Kalimat-ı Aurangzeb: A Source of Aurangzeb's Reign", *Proceedings of the Indian History Congress* 40 (1979), 314-318.

¹³⁷ Dietmar Rothermund, *Hindistan Tarihi*, çev. Nurettin Demir (İstanbul: Runik Kitap, 2021), 40.

¹³⁸ Nemr, *Târîhu'l-İslâm*, 345.

¹³⁹ Jadunath Sarkar, *Anecdotes of Aurangzib* (Calcutta: India Press, 1912), 12.

durumun sebebi olarak derinleşen ekonomik sıkıntılar gösterildiği¹⁴⁰ gibi onun dini politikasının ve Şeriat'a bağlılığının bir göstergesi olarak cizye topladığını ileri sürenler¹⁴¹ de bulunmaktadır. Fetvâ kitaplarının fetva ve kaza faaliyetindeki yerini yeterince tespit etme imkânı olmayan Radhika Singha gibi isimler bu eserin ortaya çıkışını devlete maddî kaynak sağlama fikrine indirgemişlerdir.¹⁴² Oysaki cizye meselesi bu geniş hacimli eserin çok küçük bir kısmını teşkil etmektedir.

1600-1657 yılları arasında kuruluşunu tamamlayan Doğu Hindistan Şirketi¹⁴³ Âlemgîr Şah'ın tahta çıktığı yıl itibariyle bölgede elli yılı aşkın bir tecrübeyle hareket eden bir ticari faaliyet ağına sahipti. Asıl gücüne onun vefatından sonra ulaşmış olsa da bu dönemde Hindistan'ın batı ve doğu sahillerinde yoğun bir ticari faaliyet yürüten şirket hükümdarın kendilerine imtiyazlar vermesi için yerel yöneticiler ile görüşmeler yapmışlardır. Bombay, Surat ve Madras gibi liman şehirlerinde zaman zaman çatışmalar da yaşanmıştır. Deniz ticaretinin gelişmesi korsanlığı devletin baş etmeye çalıştığı sorunlardan biri haline getirmiştir.¹⁴⁴ *el-Fetâva'l-Hindiyye*'nin yazıldığı dönemde bu konunun henüz esere dahil edilmeyi gerektirecek önemi haiz bir fikhî mesele olarak görülmediği anlaşılmaktadır. Yukarıda görüldüğü üzere eserin hazırlanmasına yönelik çok sayıda asli neden ile buna zemin hazırlayan birçok tâli sebep tespit edilebilmektedir.

C. Muhtevası, Sistematiği ve Yerli Kaynakları

el-Fetâvâ'l-Hindiyye temelde *el-Hidâye*'nin sistematiğini esas almıştır.¹⁴⁵ Verilen fetvâlarda mezhep içerisinde kabul gören ve *Zâhiru'r-rivâye*'de yer alan görüşler tercih edilmiştir. Fetvâyâ konu olan meselenin cevabının sözü edilen kaynaklarda bulunamadığı durumlarda *Nâdiru'r-rivâye*'ye başvurulmuştur.¹⁴⁶ Mouez Khalfaoui'nin de dile getirdiği üzere¹⁴⁷

¹⁴⁰ S. M. Azizuddin Hussain, "Religious Policy of Aurangzeb During the Later Part of His Reign", *Proceedings of the Indian History Congress* 57 (1996), 394-396; Metcalf, *Modern Hindistan*, 38.

¹⁴¹ Azizuddin Hussain, "Religious Policy", 394-396; Chandra, "Some Considerations", 370; a.mlf., "Jizyah and the State in India during the 17th Century", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 12/3 (1969), 322-340; Kulke, *Hindistan Tarihi*, 298.

¹⁴² Radhika Singha, *A Despotism of Law: Crime and Justice in Early Colonial India* (Oxford: Oxford University Press, 1998), 14.

¹⁴³ Taha İ. Özel, *İngiliz Doğu Hindistan Şirketi* (İstanbul: Vadi Yayınları, 2021), 167.

¹⁴⁴ Fisher, *Bâbürlüler*, 301-302.

¹⁴⁵ Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 1/3; Abdülhay el-Hasenî, *es-Sekâfe*, 110; Refik Melîl, "Dirâsetün", 130.

¹⁴⁶ Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 1/3-4; Abdülhay el-Hasenî, *es-Sekâfe*, 110; Refik Melîl, "Dirâsetün", 130.

¹⁴⁷ Khalfaoui, *Pluralism*, 1.

Şeybânî'nin *Zâhiru'r-rivâye* merkezli klasik Hanefî geleneğini merkez alan Bâbürlüer dönemi fıkıh anlayışı ve dolayısıyla *el-Fetâva'l-Hindiyye* üzerinde Buhara hukuk okulunun etkisini görmek mümkündür.¹⁴⁸ Fetvalara kaynak olarak kullanılan metinlerden iktibas yapılmış ve kullanılan yüz yirmiyi aşkın kaynak açıkça zikredilmiştir. Pratik gâyeler ile kaynakların harfler (rumuz) kullanılarak kısaltılması metodu benimsenmemiştir. Fetva kitaplarının sistematiğine uygun bir biçimde konunun delillerine yer vermekten kaçınılan eserde diğer mezheplerin görüşleri ve Hanefî mezhebine yönelik eleştirileri yer almamaktadır.¹⁴⁹ Eserin mukaddimesinde tekrara düşmekten kaçınılması eserin öne çıkan yönlerinden biri olarak vurgulanmaktadır.¹⁵⁰

el-Fetâva'l-Hindiyye mezhebin fikhî mesâisini kapsama hedefi taşıyan, oldukça geniş kaynaklardan yararlanan kuşatıcı bir çalışmadır. Ülkenin tamamında fetva ve kaza faaliyetleri için temel bir referans olma amacıyla hazırlanması ve mezhep birikimini rahat ve kolay ulaşılabilir bir tasnifle sunma isteği bu derecede geniş bir çalışmanın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Osmanlı döneminde fetva mecmularının oluşturulmasında izlenen telif metotlarından biri Hanefî mezhebinin klasik kaynaklarından yapılan alıntılarının bir araya getirilmesi yoluyla eserin kaleme alınması yöntemidir.¹⁵¹ Bu eserde de Hanefî fukahâsının sıklıkla yararlandığı kaynaklar seçilmiştir. Arapça derleme fetva kitapları¹⁵² tarzında hazırlanan eserde soru-cevap tarzındaki Osmanlı devrindeki fetva kitaplarında kullanılan yaygın telif tarzı benimsenmemiştir. Bununla birlikte örneğin *Behcetü'l-fetâvâ* gibi fetvaya kaynak olan hükmü yer aldığı eserin adı ve ilgili kısmı da belirtmek suretiyle kaydeden Osmanlı devri fetvâ kitapları ile paralellik arz eden bir metoda sahiptir. Furû-i fıkıh kitaplarına benzer bir yöntemle hazırlanan bu çalışmada aynı coğrafyada kaleme alınmış *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*'nin izinden gidilmiştir.¹⁵³ *el-Fetâva'l-Hindiyye* gerek bu eser gerekse *el-Fetâva'l-Gıyâsiyye*'de yer almayan mahkemelerde kayıtların tutulmasına dair ilimler olan mehâdir ve's-sicillâta dair geniş bölümle söz konusu fetva kitaplarından ayrılmaktadır.¹⁵⁴ Yargı sisteminin fethedilen geniş topraklarda müesses hale getirilmesi hedefiyle bu konuya geniş yer ayrılmıştır. Yargılama hukukuna dair hukukun pratik yönünü temsil eden şurût ve sicillât ilmiyle ilgili

¹⁴⁸ Murteza Bedir, *Buhara Hukuk Okulu* (Ankara: İsam Yayınları, 2014), 86-87.

¹⁴⁹ Özel, "el-Âlemgîriyye", 2/366.

¹⁵⁰ Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 1/3-4.

¹⁵¹ Özen, "Osmanlı Döneminde Fetva", 253.

¹⁵² Özen, "Osmanlı Döneminde Fetva", 342.

¹⁵³ Ferhat Koca, "el-Fetâva't-Tatarhâniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/446-447.

¹⁵⁴ Guenther, "Hanafi Fiqh", 215; Muhammad Khalid, "Religion", 39.

bölümlerin eklenmesinin yanı sıra eserin hiyel ilmi hakkında bir bölüm içermesi bu eserin ayırıcı yönlerindedir.¹⁵⁵ Mahkeme kayıtlarının nasıl tutulacağına dair bir ilim olan şürûta (ilmü'l-mehâdır ve's-sicillât) dair eserde oldukça geniş bir yer ayrılmış ve farklı türdeki çok sayıda davanın kayıtlarına dair örnekler verilmiştir.¹⁵⁶ Mahkeme kayıtlarının düzenli ve dakik bir biçimde tutulması ve belgelerin hatadan korunmuş ve şüpheyeye yer vermeyecek bir biçimde hazırlanmasına bu eserin hazırlandığı dönemde büyük bir önem verildiği anlaşılmaktadır. Eserin farklı kalemlerden çıktığı telif üslûbundaki değişikliklerden rahatlıkla fark edilebilmektedir. Daha önceki bölümlerde kullanılmayan, fetva kitaplarının genel telif üslûbunda da yer almayan, bu kitabın farklı kitaplardan yapılan bir derleme olduğunu hissettiren birtakım ifade kalıplarının kullanılması bu duruma örnek verilebilir.¹⁵⁷

Sistematîği bakımından ele alınacak olursa konuyla ilgili kısa açıklamaların yapıldığı mukaddimeler ile başlayan bölümlerde bu kısmın kaç bâbtan oluştuğuna dair bilgiler de verilmiştir. Her bâbın kaç kısımdan oluştuğu açıkça belirtilmiştir. İbâdât konularında ilmihal kitaplarındaki gibi bir ibadetin farzları, sünnetleri ve müstehapları konularında kesin rakamların verildiği girişler ile başlanmaktadır. Eserde *el-Hidâye* örnek alınarak tercih edilen görüş "sahih" ve "esah" olarak ifade edilmiştir. Kullanılan çok sayıdaki kaynaktaki farklı görüşler içinden uygulamaya esas olacak görüşlerin sınırları sahîh, esah, muhtâr ve müftâ bih kavramları ile tayin edilmiştir. Hükümler içinde en faziletli görülen de bir tercih sebebi olmuş ve bu kaynağa işaret edilmiştir. İhtilafî meselelerde muteber Hanefî kaynaklarındaki görüşü çok sayıda eseri bir arada zikrederek tespit etmek kitapta kullanılan yaygın metotlardan biridir. Konuyu farklı bir yönüyle geniş olarak işleyen şerhlere de başvurulmuştur. Serahsî'nin *el-Mebsût*'u, Ebû Abdillâh Radiyyüddîn Burhânü'l-İslâm Muhammed b. Muhammed es-Serahsî et-Tûsânî'nin (ö. 571/1176) *el-Muhît*'i, Kâsânî'nin (ö. 587/1191) *Bedâ'î'u's-sanâ'i'si*, Burhâneddin el-Merginânî'nin (ö. 593/1197) *el-Hidâye*'si, Burhânüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Buhârî el-Merginânî'nin (ö. 616/1219) *el-Muhîtü'l-Burhânî* adlı eseri ile bu eserin özeti sayılan *Zahîretü'l-fetâvâ*'sı, Radiyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Muhammed el-Haddâd'ın (ö. 800/1398) *es-Sirâcü'l-vehhâc*'ı en fazla kullanılan kaynaklardır. Fetvâ literatürüne dair yukarıda arz edilen yerli kaynakların yanı sıra *Fetâvâ Kâdîhân*'a sıklıkla başvurulmuştur. Eserlerdeki ifadelerin açıklığı ve genişliği

¹⁵⁵ Muhammad Zubair, "Al-Fatâwâ", 458.

¹⁵⁶ Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 6/193-442.

¹⁵⁷ Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 3/244, 251.

de bir tercih sebebi olmuştur. Daha sistematik ve muhtasar bir üslupla konuyu işleyen eser iktibas için tercih edilmiştir. Ebû Hanife ve İmameyn arasındaki ihtilaflar ve bunların nedenleri üzerinde durulmaktadır, mezhep içinde fetvanın kime göre verildiği açıkça ifade edilmiştir. Müteahhirun dönemi alimleri arasında ihtilaflı meselelerde muhtar olan kaviller tespit edilmiştir. Nâdir de olsa eserin yazıldığı dönemde tercih edilen görüşe doğrudan işaret edilmektedir. Kefâet konusunda Ebû Alî el-Hasen b. Ziyâd el-Ensârî el-Kûfî el-Lü'lü'nin (ö. 204/819) Ebû Hanife'den naklettiği görüşün benimsendiğinin açıkça ifade edilmesi buna örnek verilebilir.¹⁵⁸ Mezhebin hâkim görüşüne muhalif olan tespit edilebilen birkaç meseleden biri ikinci namazının vakiyle ilgilidir. İhtiyata daha uygun olması ve öğle ve ikinci namazlarının tam vakitlerinde kılındığından emin olunabilmesi için bir şeyin gölgesinin kendisinin iki katına ulaştığında ikinci namazının kılınabileceğini savunan Ebû Hanife'nin görüşü en doğru görüş (sahih) olarak benimsenmiştir.¹⁵⁹ Teşehhüd sırasında işaret parmağının kaldırılmayacağı görüşünün savunulması geç dönemde mezhep içindeki yaygın kabule muhalefetin örneklerinden biridir.¹⁶⁰ Ceza hukukuyla ilgili olarak Serahsî had uygulanacak bir erkeğin bağlanmayacağı ve ipe çekilemeyeceğine hükmetmiştir. *el-Fetâva'l-Hindiyye*'de "cezanın tatbik edileceği yere suçlunun çekilerek getirilebileceği hükmü zamanımızda benimsenmiştir" denilerek buna muhalefet edilmiştir.¹⁶¹

Hanefî furû-i fıkıh kitapları gibi *el-Fetâva'l-Hindiyye*'de de diğer mezheplerin ve imamların görüşlerine işaret edilmemiş, konuyla ilgili nakledilen rivâyetler bu esere alınmamış ve sahabe kavilleri nakledilmemiştir. Arapça hazırlanmış bu çalışmada nikah, talâk ve elfâz-ı küfür gibi bazı konularda bir takım Farsça cümlelerin hükmü fetvaya bağlanmış ayrıca ana metinde Farsça kelimeler de kullanılmıştır. Örneğin teravih namazında sadece hoşhânın (sesi güzel olanlar) imamlığa seçilmesinin uygun olmadığı dürüsthânın (okuyuşu düzgün olanlar) tercih edilmesi gerektiğine hükmedilmiştir.¹⁶² Fetva literatüründe elfaz-ı küfre dair en geniş bölümlerden birini içeren bu çalışmada küfür ifade eden Farsça çok sayıda cümleye yer verilmesi Bâbürlü topraklarında halkın yaygın konuşma dillerinden birinin Farsça olması ile doğrudan ilişkilidir.¹⁶³ *el-Fetâva'l-*

¹⁵⁸ Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 1/322.

¹⁵⁹ Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 1/57.

¹⁶⁰ Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 1/84

¹⁶¹ Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 2/162

¹⁶² Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 1/128.

¹⁶³ Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 2/276-301.

*Giyâsiyye*¹⁶⁴ de buna dâhil olmak üzere Osmanlı dönemi fetva kitaplarının bir bölümünü teşkil eden elfâz-ı küfür bahsi¹⁶⁵ daha dar işlenmekte yahut da fetva kitaplarının bir kısmında bu mesele hiç yer almamaktadır. Farsça ifadeler ile yapılan talâkın hükmüne dair klasik fıkıh kitaplarında görülmeyecek kadar geniş bir bölümün ayrılması da bu dilin bölgede oldukça yaygın olması ile izah edilebilir.¹⁶⁶

el-Fetâva'l-Hindiyye muhtevası bakımından doğrudan Bâbürlü dönemi Hint-İslam toplumunda dava konusu olan meseleler üzerinde yoğunlaşan bir çalışma olmak yerine fıkıhın birçok sahasında mezhep içinde tartışılarak artık yerleşmiş olan görüşleri bir araya getiren bir mecmuadır. Bu açıdan *el-Fetâva'l-Hindiyye*'nin Bâbürlüler dönemindeki güncel meselelere ulaşmak için önemli bir kaynak olduğunu söylemek zordur. Eserin yazıldığı dönemde değişen örf ya da uygulamaya yahut da bu dönemde kabul gören görüşe “zamanımızda böyledir” denilerek işaret edildiği görülür. Binlerce meselenin ele alındığı bu eserde seksene yakın konuya bu yolla vurgu yapılmıştır. Örneğin sarhoşun talâkı bağlamında çoğu zaman hint keneviri için kullanılan benc (beng) otu kullanımının ülkede çok yaygınlaştığına işaret edilmekte ve bu yolla sarhoş olanların talâkının geçerli olacağı yönündeki fetva isabetli sayılmaktadır.¹⁶⁷ Mehrin bir ev olarak belirlenmesi durumunda evin eşyasız olarak teslim edilmesi eserin yazıldığı devrin örfü olarak tayin edilmiş ve fetvâ bu yönde verilmiştir.¹⁶⁸ Doğrudan Bâbürlüler devrindeki aktüel meselelere dair az sayıda fetvadın biri terâvih namazıyla ilgilidir. Teravih namazında cemaatin tembelliğinden dolayı onları nefret ettirmemek ve camiye gelenlerin sayını çoğaltmak amacıyla âlimlerin bu dönemde her rekâta üç kısa ya da tek bir uzun âyetin okunması yönünde fetva verdikleri nakledilmekte ve bu fetvâ esas alınmaktadır.¹⁶⁹

Bâbürlüler dönemindeki örf ve uygulamaya istinâî durumlarda işaret edildiği söylenebilir.¹⁷⁰ Karz akdi bağlamında “ülkemizde hamurun tartı ile ödünç alınması caiz” denilerek yerel bir uygulama hükme bağlanmıştır.¹⁷¹ Bu hükmün Hanefî mezhebine uygunluğu kaynak gösterilerek delillendirilmiştir. Karz akdiyle ilgili bir diğer örnek karz olarak bozuk para

¹⁶⁴ Dâvud b. Yusuf el-Hatîb, *el-Fetâva'l-Giyâsiyye* (Bulak: el-Matbaatü'l-Emiriyye, ts.), 103-105.

¹⁶⁵ Özen, “Osmanlı Döneminde Fetva”, 346, 351.

¹⁶⁶ Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 1/415-423.

¹⁶⁷ Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 1/388

¹⁶⁸ Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 1/341

¹⁶⁹ Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 1/130.

¹⁷⁰ Örneğin bkz. Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 2/245.

¹⁷¹ Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 3/203.

ödünç alan bir kimsenin geçen zaman içinde bu paraların piyasada bir değerinin kalmaması hakkındadır. Ebû Hanife bu kimsenin aldığı paranın aynıyla, Ebû Yusuf borç aldığı günkü kıymetiyle İmam Muhammed ise ödeme günündeki kıymeti üzerinden borcunu ödemesi gerektiğine fetva vermiştir. Eserde 17. yüzyılda Hint alt kıtasında yaşayan âlimlerden bir kısmının Ebû Yusuf'un görüşüne göre fetva verdikleri belirtilmekte ve bu dönemde doğruya en yakın görüşün de bu fetva olduğu kabul edilmektedir.¹⁷² Yukarıda bahsedildiği üzere Âlemgîr Şah'ın tahta çıkmasından kısa bir süre sonra yasaklanan Nevrûz kutlamalarıyla ilgili hükme de burada yer verilmiştir. Mecûsîler ile birlikte Nevrûz kutlamalarına katılmak, bugün de onların yaptıklarını yapmak ya da bir Müslümanın yeme-içme türünden bir ürünü sadece bugüne has olarak Nevrûz'a saygı göstermek üzere onlara satması yahut da müşriklere ta'zîm için bugünlerde bir yumurtayla bile olsa hediye verilmesi küfür olarak değerlendirilmiştir. *el-Fetâva'l-Gıyâsiyye*'de konu edilmeyen bu meselenin Müslümanlar ile diğer din mensupları arasında zamanla artan yakınlaşma ve etkileşimin bir neticesi olarak tartışıldığı anlaşılmaktadır.¹⁷³

Osmanlı hukukunun Batı hukuku kadar gelişmiş ve ondan aşağı kalmadığını düşünen Ali Himmet Berki (ö. 1976) 1794'te yürürlüğe giren ve Batı'daki ilk kanunlaştırma çalışmalarının ilk örneği sayılan Prusya Genel Kanunu'nu¹⁷⁴ tüm hukukî meseleleri bir araya toplamaya çalışan kanun metinlerine bir örnek olarak sunarken, bu kanundan yüzyılı aşkın bir süre önce kaleme alınan *el-Fetâva'l-Hindiyye*'yi de İslam dünyasında bu türdeki metinlerden biri olarak zikretmiştir.¹⁷⁵ Kapsayıcılığı bakımından bu eser Corpus Iuris Civilis adlı Doğu Roma İmparatorluğu tarafından hazırlatılan külliyatla da mukayese edilmiştir.¹⁷⁶ Hayden Bellenoit¹⁷⁷ ve Bâbürlüder devrinde fıkıh sahasında yazılan en kapsamlı eserin bu kitap olduğunu ileri süren Nandini Chatterjee vergilerle ilgili *el-Fetâva'l-Hindiyye*'nin uzun bir bölüme sahip olmasını Evrengzîb Âlemgîr döneminde toprakların genişlemesi ve vergilerin geniş bir tabana yayılması ile

¹⁷² Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 3/205.

¹⁷³ Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 2/296.

¹⁷⁴ Aydın, *İslâm*, 53.

¹⁷⁵ Ali Himmet Berki, "Cumhurları Tatmin İçin Kanunlar Nasıl Olmalıdır", *Türk Yurdu* 279 (1959), 24; Eyyüp Said Kaya, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Fıkıh Literatürü: Bir Hasıla", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12/24 (2014), 41-42.

¹⁷⁶ Munir, "The Administration", 8.

¹⁷⁷ Hayden Bellenoit, *The Formation of the Colonial State in India* (Londra: Routledge, 2017), 24.

ilişkilendirmektedir.¹⁷⁸ Nandini Chatterjee bu kitabın kaynaklarını oluşturan klasik Hanefî kitaplarında da tartışılan bu konunun o dönemdeki siyasi ve sosyal meseleleri çözme hedefiyle geniş olarak ele alındığını söylerken çok dikkatli olmak gerektiğine vurgu yapmaktadır. Zira onun da isabetli bir biçimde tespit ettiği üzere eserde yerli kaynaklara ve dolayısıyla dönemin aktüel tartışmalarına bu kısımda dahil olmak üzere geniş referanslar bulmak mümkün değildir.¹⁷⁹

Yüz yirmiyi aşkın Hanefî fıkıh kaynağının kullanıldığı *el-Fetâva'l-Hindiyye*'nin kaynaklarını alt alta sıralamak bile bu çalışmanın sınırlarını aşacaktır. Bu araştırmanın temel sorularından biri Hint-Hanefî birikimine işaret etmesi bakımından yerli kaynakların bu eserde referans olarak kullanılmasıdır. Tespit edilebildiği kadarıyla Hint havzasında üretilen furû-i fıkıh eserlerinin aksine sadece fetvâ edebiyatına dair eserler bu çalışmanın kaynakları arasına girmiştir. 7/13. yüzyılda Delhi Türk Sultanlığı devrinde Dâvud b. Yûsuf el-Hatîb'in hazırladığı *el-Fetâvâ'l-Gıyâsiyye*, *el-Fetâva't-Tatarhaniyye* ve *el-Fetâva'l-Hammadiyye* bu eserin dayandığı yerli fetvâ kaynaklarıdır.¹⁸⁰ Eserde doğrudan Hint kökenli bir âlime yahut da bu eseri hazırlayan heyetteki isimlerin görüşlerine yapılan bir atıf tespit edilememiştir. *el-Fetâva'l-Hindiyye*'de el-İmâm el-Hindî¹⁸¹ olarak mezhebin sahih görüşünü tespit için atıf yapılan isim Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. İshâk b. Ahmed el-Gaznevî'dir (ö. 773/1372). Gazne'de doğduğu tahmin edilen Sirâcüddîn el-Gaznevî, Delhi'nin meşhur Hanefî fakihlerinden Vecihüddîn er-Râzî ed-Dihlevî'den¹⁸² ders almış ve fıkıh eğitimini Hint toprakları dışında tamamlamış bir âlimdir. Mısır'da kâdilkudât olarak tayin edilmiş ve burada vefat etmiştir.¹⁸³ Yukarıda arz edilen yönleriyle *el-Fetâva'l-Hindiyye*'nin Hint-Hanefî mezhep birikimini kuşatmak gibi bir hedef taşımadığı söylenebilir. Tespit edilebildiği kadarıyla az sayıda meselede Hintli fakihlerin mesaisi bu eserde fetvaya dayanak ve bir tercih sebebi olmuştur. Hintli fakihlerin fikhî faaliyetine işaret eden bu kısımlar bir Hint-Hanefî çevresinin varlığını göstermektedir. Hint-Hanefî geleneğinin en büyük göstergesi ise yüzlerce yıllık Hanefî fıkıh mesâisi üzerinde yaptıkları değerlendirmeler ve tercihleridir. Bu tercihlerini hiyerarşik bir düzen içinde ve uzun soluklu bir

¹⁷⁸ Nandini Chatterjee, *Negotiating Mughal Law* (Cambridge: Cambridge University, 2020), 113-114.

¹⁷⁹ Chatterjee, *Negotiating*, 115.

¹⁸⁰ Ziauddin, *Contribution*, 136.

¹⁸¹ Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 1/209.

¹⁸² Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhe*, 1/217.

¹⁸³ Ahmet Akgündüz, "Gaznevî, Ömer b. İshak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/487-488.

çalışma neticesinde *el-Fetâva'l-Hindiyye*'de sunmuşlardır.

D. Etkisi

Yazıldığı dönemden Babürlü devletinin sonuna kadar mahkemelerde esas alınan bir kaynak olan *el-Fetâva'l-Hindiyye*¹⁸⁴ şöhreti Hint havzasının çok ötesine geçmiş bir çalışmadır.¹⁸⁵ İslam dünyasında Hint alt kıtasında üretilen fıkıh metinlerinin en tanınmışlarından biridir.¹⁸⁶ Abdülhay b. Fahriddîn b. Abdilâlî el-Hasenî (1869-1923) kitabın Arap ülkeleri, Şam ve Kahire gibi şehirlerde tanınmasının ardından *el-Fetâva'l-Hindiyye* ismiyle şöhret kazandığını belirtir.¹⁸⁷ Sömürge Hindistan'ı döneminde şirket memurlarının yerel hukuku daha iyi anlamaları ve İngilizlerin kurdukları mahkemelerde bir başvuru kaynağı olarak bu çalışma önemli bir dayanak olmuş ve bu amaçla *el-Hidâye* ile aynı dönemde İngilizce'ye çevrilmiştir.¹⁸⁸

Osmanlı fıkıh düşüncesinin gelişimi ve bu dönemde kaleme alınan eserlerin kaynaklarına bakıldığında Mâverâünnehir ve Horasan âlimlerinin yanı sıra Dimaşk ve Mısır havzalarında yetişmiş ulemânın önemli tesirleri bulunduğu söylenebilir. Osmanlı dönemi kütüphanelerinde sıklıkla rastlanan eserler yukarıda arz edilen bölgelerde yetişmiş Hanefî fıkıh âlimlerine aittir.¹⁸⁹ Hint alt kıtasındaki Hanefî çevresi tarafından kaleme alınarak diğer medeniyet havzaları üzerinde etkili olan fıkıh çalışmalarından biri yukarıda ismi zikredilen *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*'dir. Bu eser Osmanlı dönemi fakihlerinin en çok başvurduğu temel kaynaklar arasına girmiştir.¹⁹⁰ Osmanlı dönemi fetva mecmuları hakkında ülkemizde yapılan en kapsamlı çalışma olan Şükrü Özen'in "Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü" başlıklı makalesinde *el-Fetâva'l-Hindiyye*'ye hakkında yapılmış bir çalışma tespit edilememiş ve bu eseri örnek alan en azından kaynak olarak kullanan bir fetvâ kitabına da işaret edilmemiştir.¹⁹¹ Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı âit arşivlerde ferağ kayıtlarına göre eserin yazıldığı 17. yüzyılın

¹⁸⁴ Munir, "The Administration", 8.

¹⁸⁵ Guy Burak, "The Second Formation of Islamic Law: The Post-Mongol Context of the Ottoman Adoption of a School of Law", *Comparative Studies in Society and History* 55/3 (2013), 592.

¹⁸⁶ Ziauddin, *Contribution*, 135.

¹⁸⁷ Abdülhay el-Hasenî, *es-Sekâfe*, 110.

¹⁸⁸ Muhammad Zubair, "Al-Fatâwâ", 466-467.

¹⁸⁹ Şükrü Özen, "Osmanlı Hukuk Literatürü: Tespitler ve Teklifler", ed. Ali Akyıldız, *Dünden Bugüne Osmanlı Araştırmaları* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), s. 97-98.

¹⁹⁰ Özen, "Osmanlı Döneminde Fetva", 373.

¹⁹¹ Özen, "Osmanlı Döneminde Fetva", 249-378.

son yıllarında (1103/1692¹⁹², 1105/1693¹⁹³, 1106/1694¹⁹⁴, 1108/1696¹⁹⁵, 1109/1697¹⁹⁶) istinsah edilmiş birçok yazmaya nüshaya ulaşılması eserin Osmanlı coğrafyasına çok kısa sürede ulaştırıldığını göstermektedir. *el-Fetâva'l-Hindiyye* diğer İslam havzalarında Hanefî fikhına dair çalışmaların kaynaklarından biri olmuş ve kanunlaştırma faaliyetlerinin de temel referanslarından biri haline gelmiştir.¹⁹⁷ 1688 tarihinde Mekke'de vefat eden Hanefî fakihi Pîrîzâde İbrâhim b. Hüseyin'in muhâlea hakkındaki risâlesinde bu eseri kaynak olarak kullandığı görülmektedir.¹⁹⁸ Mısırlı Hanefî fakihi Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl ed-Dûkâtî (ö. 1231/1816) *Hâşiye 'alâ Merâkı'l-felâh'*ında bu eseri birçok kez kaynak olarak kullanmıştır.¹⁹⁹ Şeyhülislamlığa bağlı Fetvahâne'nin yerel mahkemelerin kararlarını bozduğu durumlarda verdiği kararın gerekçesini temellendirmek üzere bu fetva kitabının kaynak olarak kullandığı görülmektedir.²⁰⁰ *Mecelle*'nin maddelerinin kaynaklarını tespit etmek üzere *Mirât-ı Mecelle* ismini verdiği bir eser kaleme alan Mesud Efendî'nin de en sık başvurduğu metin *el-Fetâva'l-Hindiyye*'dir.²⁰¹ İbn Âbidîn'in *er-Reddû'l-Muhtâr*'ının kaynaklarından²⁰² biridir.²⁰³

Sömürge devri Hindistan'ında İngiliz mahkemeleri müslümanların hukukunu tespit etmek üzere *el-Fetâva'l-Hindiyye*'ye başvurmuşlardır.²⁰⁴ Zafer Ahmed et-Tehânevî'nin (1892-1974) temelde ahkâm hadislerine

¹⁹² Şeyh Nizâm el-Burhanpûrî, *el-Fetâva'l-Hindiyye*. Veliyyüddin Efendi, 544067, 444a. Beyazıt Kütüphanesi.

¹⁹³ Şeyh Nizâm el-Burhanpûrî. *el-Fetâva'l-Hindiyye*. Bayazıt, 386184: 297b. Amasya Beyazıt Kütüphanesi.

¹⁹⁴ Şeyh Nizâm el-Burhanpûrî, *el-Fetâva'l-Hindiyye*. Nuruosmaniye, 174955, 472a. Nuruosmaniye Kütüphanesi.

¹⁹⁵ Şeyh Nizâm el-Burhanpûrî, *el-Fetâva'l-Hindiyye*. Nuruosmaniye, 174953; 666a. Nuruosmaniye Kütüphanesi.

¹⁹⁶ Şeyh Nizâm el-Burhanpûrî, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, Damat İbrahim Paşa, 232446: 282a. Süleymaniye Kütüphanesi.

¹⁹⁷ Özel, "el-Âlemgîriyye", 2/366.

¹⁹⁸ Hasan Özer-Mustafa Ateş, "Bir Fetvâ Konusu Olarak Muhâlea: Pîrîzâde'nin Muhâlea Risâlesi (Tahlil ve Tahkik)", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 37 (2021), 346.

¹⁹⁹ Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl ed-Dûkâtî et-Tahtâvî, *Hâşiye 'alâ Merâkı'l-felâh'* (Beyrut: Dârû'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 48, 77, 86, 211, 353.

²⁰⁰ Saliha Okur Gümrükçüoğlu, "Ceride-i İlmiyye'de Yer Alan Kararlar Çerçevesinde Fetvahanenin Yargı Kararlarını Bozma Sebepleri", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 3/4 (2012), 109, 112.

²⁰¹ Kemal Yıldız-Tayyar Nacar, "Mir'ât-ı Mecelle'de Belirtilen Mecelle Kaynakları", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 20 (2012), 102.

²⁰² Bu esere yapılan dört yüze yakın atıf tespit edilebilmektedir. Örneğin bkz. İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ala Dürri'l-muhtâr* (Beyrut: Dârû'l-Fikr, 2000), 1/134, 258, 444.

²⁰³ Muhammad Zubair, "Al-Fatâwâ", 470.

²⁰⁴ Qadri, "Fatawa-i-'Alamgiri", 195-196.

yönelik bir hadis şerhi olan *İ'lâü's-Sünen* adlı hacimli çalışmasının temel fetva kaynaklarından biri bu çalışmadır.²⁰⁵ Keşmirî gibi modern dönemde bölgenin tanınmış Hanefî fakihlerinin başlıca fetva kaynaklarından biri olmuştur.²⁰⁶ Pakistan Yüksek Mahkemesi günümüzde aldığı kararlarda *el-Fetâva'l-Hindiyye*'yi dayanak olarak kullanmaya devam etmektedir.²⁰⁷ Kuveyt Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı tarafından hazırlatılan *el-Mevsû'atü'l-fıkhiyye*'de, İslâm Konferansı Teşkilâtı'na bağlı *Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî*'nin kararlarında, Mısır'daki köklü kurumlardan biri olan Dâru'l-İftâi'l-Mısriyye gibi fetva kurumlarının temel referanslarından birini söz konusu bu eser oluşturmaktadır. Ülkemizdeki çok sayıdaki araştırmada Hanefî mezhebinin tatbiki esas olan görüşlerini tespit etmek ve bu görüşlere işaret etmek üzere halen bu eserin temel başvuru kaynaklarından birini oluşturduğu rahatlıkla söylenebilir.²⁰⁸

E. Hakkında Yapılan Çalışmalar

Hindistan'da çok sayıda yazma nüshası bulunan eserin ilk baskısı Kalküta'da Matba-ı Ta'limî'de 1244/1827-1248/1831 yılları arasında dört cilt olarak tamamlanmıştır. Eserin ikinci baskısı da yine Kalküta'da 1252/1842 yılında gerçekleştirilmiştir.²⁰⁹ Eser Farsça ve Urduca'ya da tercüme edilmiştir. Çelebi lakabıyla tanınan Abdullah er-Rûmî bu kitabı ilk olarak Farsça'ya tercüme eden isimdir. Fıkıh sahasındaki bilgisi ile meşhur olan bu isim Şah Cihân döneminde Hindistan'a gelmiş ve Delhi'ye yerleşmiştir. Arapça, Farsça ve Türkçe'yi iyi bilen bir isimdir. Hükümdârın isteği üzerine bu çalışmayı yapmıştır.²¹⁰ Ancak eser günümüze ulaşmadığından tamamlanıp tamamlanmadığı belli değildir. *el-Fetâva'l-Hindiyye*'nin "Cinâyât" bölümü hakkında ilk Farsça şerhi yazan isim Kâdıkudât Necmüddin Ali b. Hamidüddin el-Kâkurevî'dir (v. 1229/1814). Halen yazma olarak bulunan bu eserin nüshası Hindistan'daki Panipur Kütüphanesi'de yer almaktadır.²¹¹ Hazırlanmasından kısa bir süre sonra Farsça'ya çevrilmesi eserdeki hükümlerin tatbikatını kolaylaştırmaya

²⁰⁵ Ahmet Aydın, "Hind Hanefî Geleneğini Şerh Metinlerinde Aramak: İ'lâü's-Sünen Örneği", *İslâm İlim ve Düşünce Tarihinde Şerh Geleneği*, ed. Sezai Engin (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2020), 302, 321.

²⁰⁶ Muhammet Raşit Akpınar, *Keşmirî'nin Hukuk Düşüncesi* (Gaziantep: Serencam Yayınları, 2017), 70, 91.

²⁰⁷ Muhammad Zubair, "Al-Fatâwâ", 468; Qadri, "Fatawa-i-'Alamgiri", 193.

²⁰⁸ Qadri, "Fatawa-i-'Alamgiri", 192-194.

²⁰⁹ Refik Melîl, "Dirâsetün", 146.

²¹⁰ Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhe*, 2/580; Refik Melîl, "Dirâsetün", 152.

²¹¹ Refik Melîl, "Dirâsetün", 152.

yöneliktir.²¹² Âlemgîr Şah'ın kızı Zîbünnisâ'nın da eseri bu dile çevirdiğine yönelik bir rivâyet bulunmaktadır.²¹³ Henüz bu tercüme metnine ulaşılammıştır. Muhammed Necmeddin Ali Han (ö. 1814) eserin "Kitâbü'l-Ĥudûd" ve "Kitâbü'l-Cinâyât" bölümlerini Farsça'ya çevirmiş ve bu çalışma Kalkûta 1813 yılına basılmıştır. Eserin ilk²¹⁴ Urduca tercümesi Emîr Ali b. Mu'zam Ali el-Hüseynî el-Melihâbâdî (ö. 1337/1917) tarafından yapılmıştır.²¹⁵ Melihâbâdî tarafından fıkıh usûlüne dair geniş bir girişle başlayan bu tercüme²¹⁶ kabul görmüş ve Leknev'de birçok kez basılmıştır.²¹⁷ Doğu Hindistan Şirketi'nde tercümanlıkta başlayarak müdürlüğe kadar birçok görevde bulunmuş bir isim olan Neil Benjamin Edmonstone Baillie (ö. 1883) kitabın adından da anlaşılacağı üzere İngiliz mahkemelerine yardımcı olmak üzere yaygın olarak dava konusu olan meseleleri İngilizce'ye tercüme etmiştir. Çalışmanın tam adı *A Digest of Moohummudan Law on the Subjects to Which it is Usually Applied by British Courts of Justice in India*'dır.²¹⁸ Neil eserin ibâdât bölümünü atlayarak sırasıyla aile hukuku, borçlar hukuku, miras hukuku ve ukubâta dair bazı bölümleri seçerek ve kendi içinde müstakil olarak başlıklandırarak eserdeki sıralamaya riâyet etmeden bir tercüme yapmıştır. Bu çalışmanın ibadetler dışında kalan kısmın tam bir tercümesi olmadığına işaret etmek gerekir.

el-Fetâva'l-Hindiyye Mustafa Efe tarafından *Fetâvâyı Hindiyye: Ansiklopedik İslâm Fıkıhı* adıyla Türkçe'ye çevirmiştir. 16 ciltlik bu tercüme ilk olarak 1984 yılında yayımlanmaya başlamış ve 1988'de tamamlanmıştır.²¹⁹ 1980'lerin başlarında İbn Abidin'in meşhur *Reddu'l-Muhtâr* hâşiyesinin çevirisi ile başlayan klasik Hanefî kaynaklarını tercüme etmeye yönelik faaliyetler bağlamında yukarıda belirtildiği üzere 1984'te *el-Fetâva'l-Hindiyye*'nin ciltleri peyderpey yayımlanmıştır. Eyüp Said Kaya klasik Hanefî kaynaklarından yapılan bir derleme ile hazırlanan bu kitapta gerçekleştirilen iktibaslar arasında bir bütünlük sağlamak üzere çoğu zaman eklemeler yapılmadığına dikkat çekmektedir. Fakat ona göre yapılan tercümede iktibaslardan ve eseri hazırlayan komisyonun tercihlerinden müteşekkil bu kitabın telif tarzı korunamamıştır. Ayrıca tercümede bilgi

²¹² Guenther, "Ĥanafî Fiqh", 225.

²¹³ Qadri, "Fatawa-i-'Alamgiri", 189.

²¹⁴ Guenther, "Ĥanafî Fiqh", 215-216.

²¹⁵ Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhe*, 2/1196.

²¹⁶ Abdülhamit Birışık, "Melihâbâdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/49-50.

²¹⁷ Refik Melîl, "Dirâsetün", 153.

²¹⁸ Refik Melîl, "Dirâsetün", 153.

²¹⁹ Özel, "el-Âlemgîriyye", 2/366.

eksikliğinden kaynaklanan yazım yanlışları bulunmaktadır.²²⁰ Eserin tercümesinde, metne aşırı bağlı kalınarak birçok ifadenin Türkçe karşılıkları aranmak yerine orijinal haliyle korunmaya çalışılması okuyucuların eserden faydalanmasını zorlaştırmakta, bazen de yanlış anlaşılmalara yol açabilmektedir.²²¹ “Ebî Mükârim’in Nikâye Şerhi”²²², “Murgînânî”²²³ ifadelerinde görüleceği üzere çok sayıda eser ve müellif isminin hatalı olarak yazılması eseri kaynak olarak kullanacak araştırmacıların özellikle dikkat etmesi gereken hususlardandır.

Sonuç

Bâbürlüder devrinde Hint alt kıtasında ve İslam coğrafyasının farklı havzalarında gördüğü kabul ile günümüze kadar fetva edebiyatı içerisinde önemli bir yer tutan *el-Fetâva'l-Âlemgiriyye*, İslam dünyasında şöhret bulduğu ismiyle *el-Fetâva'l-Hindiyye* bu literatürün klasikleri arasına girmiştir. Âlemgîr Şah döneminde fıkıh ilminin tatbiki esas olan görüşlerini bir araya getiren bu çalışma oldukça uzun zaman alan ve içerisine farklı şehirlerden gelen çok sayıda âlimin dâhil olduğu bir heyetin ürünüdür. Tarihi tecrübeye bakılacak olursa Hint alt kıtasında en fazla kabul görmüş ve medrese eğitiminde esas alınmış mezhep olan Hanefî mezhebinin ilmihal bilgisinden başlayarak fıkıhın tüm sahalarını kuşatıcı fetvalar içeren *el-Fetâva'l-Hindiyye* Bâbürlüder devrinde henüz doldurulamamış bir boşluğu tamamlamak ve kadıların işlerini kolaylaştırmak üzere pratik bir ihtiyacı karşılamak üzere hazırlanmıştır. Âlemgîr Şah'ın fıkha olan ilgisinin yanı sıra topraklarında Şeriat'ın hükümlerinin uygulanmasına yönelik büyük gayretlerinin de eserinde ortaya çıkmasını sağladığı anlaşılmaktadır. *el-Fetâva'l-Hindiyye* Bâbürlüder dönemi de buna dahil olmak üzere müslümanların hâkim oldukları dönemde Hint alt kıtasında Hanefî fıkıh âlimlerin birlikte yürüttükleri en kapsamlı çalışmayı ifade etmektedir. Bu çalışma Hanefî mezhebi içinde fetva ve kazaya esas olan temel metinleri belirleyerek bu birikim üzerinden Hint topraklarında uygulanacak hükümleri belirlemiş, sahih ve esah kavramlarını kullanarak yapılan tercihleri ifade etmiştir. Eseri bir araya getiren heyetin yaptığı tercihler bu eserin öne çıkan yönüdür. Telif tarzı bakımından Osmanlı dönemi fetva mecmualarına benzemeyen bu eser yüzü aşan klasik Hanefî fıkıh kitabından yapılan iktibasların bir araya getirilmesi yöntemi ile hazırlanmıştır. Mezhep

²²⁰ Kaya, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Fıkıh”, 92.

²²¹ Soner Duman, “Türkiye’de Klasik Fıkıh Eserlerinin Tercümeleleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 13/25-26 (2015), 228-229.

²²² Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 1/256.

²²³ Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 1/271

içindeki ihtiaflı görüşler arasından yapılan tercihler Bâbürlülür döneminin önde gelen fıkıh âlimlerinin fikhî faaliyetini ifade etmektedir. Az sayıda olmakla birlikte doğrudan bu dönemdeki aktüel meselelere dair fetvalar tespit edilebilmektedir. Hint-Türk-İslam toplumundaki güncel konular ile örf ve âdetlere yönelik birtakım meseleler de fetvâ konusu olmuştur fakat çalışmanın hazırlanması temelde bu meselelere cevap vermek değildir.

Doğrudan bir hükümdarın emriyle hazırlanması bu literatüre dair diğer çalışmalardan *el-Fetâva'l-Hindiyye*'i ayırmaktadır. Padişahlar tarafından ödüllendirilmek ya da himaye edilmek üzere yazılan eserler ile onun emriyle hazırlanan çalışmaları birbirinden ayırmak gerekir. Kanunlaştırma faaliyetine hizmet etmesi hedefiyle kaleme alınmasa da *el-Fetâva'l-Hindiyye* 17. yüzyıl Hindistan'ında kâdı ve müftülere temel bir referans olması ve işlerini büyük ölçüde kolaylaştırması bakımından bu dönemde hazırlanan en kapsamlı çalışma olarak değerlendirilebilir. Osmanlı Devleti gibi Bâbürlülülür'de aynı dönemde resmi mezhep uygulamasının sağlanması adına bu eser önemli bir işleve sahiptir. Zira Batılı bir girim olan kanunlaştırma faaliyeti ile bu eserin ortaya çıkış nedenlerini izah etmek isabetli olmayacaktır. Tamamlanmasının ardından fetva ve kaza faaliyetinin merkezinde yer almış ve devletin 1857'de İngilizler tarafından yıkılmasına kadarki süreçte bu çalışma ülkede fikhın tatbikatındaki en önemli kaynak haline gelmiştir. Hint havzasının diğer medeniyet havzalarını etkilediği örneklerden biri olarak bu eser sıklıkla zikredilmektedir. Günümüzde ülkemiz de buna dahil olmak üzere fıkıh çevrelerinin Hanefî mezhebinin fetvaya esas olan görüşünü tespit için başvurulmuş temel referans kaynaklarından biri olmaya devam etmektedir. Mahiyetinden ziyade eserin ortaya çıkış serüveni, telif yapan heyetin kimliği ve bu kitabın bir kanun metni olarak değerlendirilmesi meselesi üzerinde odaklanan çok sayıda ikinci el literatür tespit edilebilmektedir. Ülkemizde ise bu eseri farklı yönleriyle ele alan çalışmalara ihtiyaç bulunduğu bu bağlamda işaret etmek gerekir.

Hakem: Dış, Bağımsız.

Teşekkür:

-

Beyanname:

1. Özgünlük Beyanı:

Bu çalışma özgündür.

2. Yazar Katkıları:

Fikir: AA; **Kavramsallaştırma:** AA; **Literatür Taraması:** AA; **Veri Toplama:** -; **Veri İşleme:** -; **Analiz:** -; **Yazma – orijinal taslak:** AA; **Yazma – inceleme ve düzenleme:** AA.

3. Etik Kurul İzni:

Etik Kurul İzni gerekmemektedir.

4. Finansman/Destek:

Bu çalışma herhangi bir finansman ya da destek almamıştır.

5. Çıkar Çatışması Beyanı:

Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

KAYNAKÇA

- ABBASI, Muhammad Zubair. “Al-Fatâwâ al-'Âlamgiriyyah: Hanafi Legal Code of the Mughal Empire”. *Islamic Studies* 59/4 (2020), 451-476.
- ABDÜLALİ EL-LEKNEVÎ, Muhammed b. Nizâmeddin Muhammed Sehâlevî. *Fevâtihu'r-rahamût bi şerhi Müsellemi's-sübût*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- ABDÜLHAY EL-HASENÎ. *es-Sekâfetü'l-İslâmiyye*. Dımaşk: Matbaatu Mecmai'l-Luğati'l-Arabiyye, 1983.
- ABDÜLHAY EL-HASENÎ. *Nüzhetü'l-havâtır*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1999.
- AHMAD QADRİ, Anwar. “Fatawa-i-'Alamgiri”. *Journal of the Pakistan Historical Society* 14/3 (1966), 188-199.
- AKPINAR, Muhammet Raşit. *Keşmiri'nin Hukuk Düşüncesi*. Gaziantep: Serencam Yayınları, 2017.
- ALKHATEEB, Firas. *Kayıp İslam Tarihi*. çev. Mustafa Alican. İstanbul: Timaş Yayınları, 2020.
- AMROHAVÎ, Abdürrezzak. “et-Ta'rîfu bi-kitâbi'l-Fetâva'l-Âlemgiriyye el-hutevâti'l-ameliyye fî sebili't-te'lîf ve üslûbihi ve menhecihi ve ehemmiyetihi ve mekânетиhi ve'l-'inâyete bihi”. *Mecelletü'd-dâ'i* 42/10-9 (2018). <https://darululoom-deoband.com/arabicarticles/archives/4803>.
- AYDIN, Ahmet. “Bâbürlü Dönemi Fıkıh Çalışmalarının İlk Örneklerinden Biri Olarak Bâbü'rün Mübeyyen Der Fıkh'ı”. *Usûl* 28 (2017), 149-182.
- AYDIN, Ahmet. “Bâbürlüler Döneminde Fıkıh eğitimi ve Medreselerde Okutulan Fıkıh Kitapları”. *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/17 (2018), 301-315.
- AYDIN, Ahmet. “Hind Hanefî Geleneğini Şerh Metinlerinde Aramak: İ'lâü's-

- Sünen Örneği". ed. Sezai Engin. 275-328. *İslâm İlim ve Düşünce Tarihinde Şerh Geleneği*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2020.
- AYDIN, Ahmet. *Şah Veliyyullah ed-Dihlevî ve Dihlevîlik*. İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, 2023.
- AYDIN, Ahmet. *Yavana: İslam Medeniyetinin Büyük Havzası Hint*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021.
- AYDIN, Mehmet Akif. "Anayasa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1991, 3/164-194.
- AYDIN, Mehmet Âkif. *İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.
- AYDIN, Mehmet Âkif. *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.
- BARDAKOĞLU, Ali. "Hanefî Mezhebi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 1997,16/1-21.
- BAYUR, Y. Hikmet. "Evrenzib Âlemgir ve Din-Siyasasi Üzerinde Bir İnceleme". *Bellekten* 9/33 (1945), 1-62.
- BAYUR, Y. Hikmet. *Hindistan Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1947.
- BEDİR, Murteza. *Buhara Hukuk Okulu*. Ankara: İsam Yayınları, 2014.
- BERKİ, Ali Himmet. "Cumhurları Tatmin İçin Kanunlar Nasıl Olmalıdır". *Türk Yurdu* 279 (1959), 24-25.
- BİRİŞİK, Abdülhamit. "Melîhâbâdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2004, 29/49-50.
- BLAKE, Stephen P. *Erken Modern İslamda Zaman*. çev. Ercan Ertürk. İstanbul: Alfa Yayınları, 2017.
- BURHANPÛRÎ, Şeyh Nizâm. *el-Fetâva'l-Hindiyye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- CHANDRA, Satish. "Jizyah and the State in India during the 17th Century". *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 12/3 (1969), 322-340.
- CHANDRA, Satish. "Some Considerations on the Religious Policy of Aurangzeb During the Later Part of His Reign". *Proceedings of the Indian History Congress* 47/1 (1986), 369-381.
- CURTIS, Michael. *Şarkiyatçılık ve İslam*. çev. Mehtap Çakır. İstanbul: Matbu Yayınları, 2015.
-

- ÇİFTÇİ, Adem. "Hanefî Fetva Geleneğinin Önemli Bir Halkası: el-Fetâva'l-Gıyâsiyye". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 35 (2020), 533-563.
- DAĞLI, Aliosman. *Babürlüler Yükseliş Dönemi Başvuru Kaynaklarından Fetâvâ-yı Hindiyeye'nin İncelenmesi*. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- DUMAN, Soner. "Türkiye'de Klasik Fıkıh Eserlerinin Tercümelere". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 13/25-26 (2015), 209-244.
- EKİNCİ, Ekrem Buğra-Şimşirgil, Ahmet. *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2009.
- ENDERPETİ, Ferîdüddin Âlim b. el-Alâ. *el-Fetâva't-Tatarhâniyye*. Diyo bend: Mektebetü Zekeriyâ, 2010.
- FAROOQI, Naimur Rahman. *Bâbürlü-Osmanlı İlişkileri*. çev. Mehmet Akif Erdoğan. İstanbul: Selenge Yayınları, 2023.
- FISHER, Micheal H. *Bâbürlüler*. çev. M. Fatih Çalışır. İstanbul: Kronik Kitap, 2020.
- GHAZİ, Mahmood Ahmad. *Islamic Renaissance in South Asia*. Islamabad: International Islamic University Islamic Research Institute, 2002.
- GRAHAM, Gail Minault. "Akbar and Aurangzeb Syncretism and Separatism in Mughal India A Re-Examination". *The Muslim World* 59/2 (1969), 106-126.
- GUY, Burak. "The Second Formation of Islamic Law: The Post-Mongol Context of the Ottoman Adoption of a School of Law". *Comparative Studies in Society and History* 55/3 (2013), 579-602.
- GÜMRÜKÇÜOĞLU, Saliha Okur. "Ceride-i İlmiyye'de Yer Alan Kararlar Çerçevesinde Fetvahanenin Yargı Kararlarını Bozma Sebepleri". *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 3/4 (2012), 104-120.
- HAMDANI, Kafait Ullah-Hafiz Haris Saleem. "Development of Fiqh literature in Indian Subcontinent during Sultanate & Mughal periods". *Research Journal Al-Meezan* 1/2 (2019), 35-55.
- HUSSAIN, S. M. Azizuddin. "Kalimat-ı Aurangzeb: A Source of Aurangzeb's Reign". *Proceedings of the Indian History Congress* 40 (1979), 314-318.
- HUSSAIN, S. M. Azizuddin. "Religious Policy of Aurangzeb During the Later Part of His Reign". *Proceedings of the Indian History Congress* 57 (1996), 394-396.
- IKRAM, S. M. *Muslim Civilization in India*. New York: Columbia University Press, 1964.

- JAFFAR, S. M. *Education in Muslim India*. Idarah-i Adabiyat-i Delli, 2009.
- KARAGÖZOĞLU, Berna. "Babürlü Sarayında Farsça Çalışmaları". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 4/12 (2017), 15-25.
- KASIM ZAMAN, Muhammed. *Çağdaş Dünyada Ulema*. çev. Muhammet Habib Saçmalı. İstanbul: Klasik Yayınları, 2018.
- KAYA, Eyyüp Said. "Türkiye Cumhuriyeti'nde Fıkıh Literatürü: Bir Hasıla". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 12/24 (2014), 9-126.
- KHALFAOUI, Mouez. *Pluralism and Plurality in Islamic Legal Scholarship*. USA: Gorgias Press, 2021.
- KHALFOUI, Mouez. "Together But Separate: How Muslim Scholars Conceived of Religious Plurality in South Asia in the Seventeenth Century". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 74/1 (2011), 87-96.
- KHALID MASUD, Muhammad. "Religion and State in Late Mughal India: The Official Status of the Fatawa Alamgiri". *LUMS Law Journal* 3/1 (2016), 32-50.
- KINRA, Rajeev. "Revisiting the History and Historiography of Mughal Pluralism". *ReOrient* 5/2 (2020), 137-182.
- KOCA, Ferhat. "el-Fetâva't-Tatarhâniyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1995, 12/446-447.
- KOZLOWSKI, Gregory C. *Muslim Endowments and Society in British India*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
- KULKE, Hermann-Rothermund, Dietmar. *Hindistan Tarihi*. çev. Müfit Günay. Ankara: İmge Kitabevi, 2001.
- MALİK, Jamal. *Islam in South Asia*. Leiden: Brill, 2008.
- MELÎL EL-HİNDÎ, Refik. "Dirâsetün 'an Kitâbi'l-Fetâva'l-Hindiyye". *Mecelletü'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye* 15/98 (2020), 129-160.
- METCALF, Barbara D.-Thomas R. *Modern Hindistan'ın Kısa Tarihi*. çev. Zeynep Hale Akman. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2018.
- MUNIR, Muhammad. "The Administration of Justice in the Reign of Akbar and Awrangzeb: An Overview". *Journal of Social Sciences* 5/1 (2012), 1-19.
- MURÂDÎ, Muhammed Halil b. Ali b. Muhammed. *Silkü'd-dürer fi a'yâni's-sânî 'aşer*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1988.
- MURPHEY, Rhoads-Stapleton, Kristin. *Asya Tarihi*. çev. Uğur Gezen. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2023.

- MUZAFFAR ALAM. *Hindistan'da İslam*. çev. İhsan Durdu. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2022.
- MUZTAR, A. Ditta, *Shah Wali Allah A Saint-Scholar of Muslim India*. Islamabad: National Commission on Historical and Cultural Research, 1979.
- NEDVÎ, Mucibullah. *Fatava-i 'Alamgiri ke Mu'allifin*. Lahore: Merkez-i Tahkik Diyal Singh Trust Library, 1988.
- NEDVÎ, Sâhip Âlem el-A'zâmî. "Dirâsetü'l-alâkât beyne'l-müslimîn ve gayri'l-müslimîn fi davi'l-Fetâva'l-Hindiyye fi asri'd-devleti'l-Mogoliyye". *ed-Dirâsâtü'l-İslâmiyye* 52/1 (2017), 151-190.
- NEDVÎ, Sâhip Âlem el-A'zâmî. "Mefhumü'l-alâkât beyne'l-müslimîn ve'l-hindûs fi davi'l-kütübi'l-fıkhiyye fi asri'd-devleti'l-mogoliyye". *Sekâfetü'l-Hind* 67/2 (2016), 18-22.
- NEDVÎ, Sıddîk Sâlim. *Evrengzîb or Tedvîn-i Fetâvâ Âlemgîr*. Diyobend: Mektebetü'l-İttihât, 1999.
- NEMR, Abdülmün'im. *Târîhu'l-İslâm fi'l-Hind*. Beyrut: Müessesetü'l-Câmi'iyye, 1401/1981.
- ÖZEL, Ahmet. "el-Âlemgîriyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1989, 2/365-366.
- ÖZEL, Taha İ. *İngiliz Doğu Hindistan Şirketi*. İstanbul: Vadi Yayınları, 2021.
- ÖZEN, Şükrü. "Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/5 (2005), 249-378.
- ÖZEN, Şükrü. "Osmanlı Hukuk Literatürü: Tespitler ve Teklifler". ed. Ali Akyıldız. *Dünden Bugüne Osmanlı Araştırmaları*. 97-116. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- ÖZER, Hasan-Ateş, Mustafa. "Bir Fetvâ Konusu Olarak Muhâlea: Pîrîzâde'nin Muhâlea Risâlesi (Tahlil ve Tahkik)". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 37 (2021), 343-364.
- PARLAK, Nizamettin. "Endülüs'te Toplumsal Kutuplaşmanın Sebepleri ve Kültürel Sonuçları". *Milel ve Nihal* 12/1 (2015), 81-106.
- PIRBHAI, M. Rıza. "British Indian Reform and Pre-Colonial Trends in Islamic Jurisprudence". *Journal of Asian History* 42/1 (2008), 36-63.
- ROTHERMUND, Dietmar. *Hindistan Tarihi*. çev. Nurettin Demir. İstanbul: Runik Kitap, 2021.
- SAQI MUSTA'ID KHAN. *Ma'asir-i-Alamgiri*. çev. Sir Jadunath Sarkar. Calcutta: Royal Asiatic Society of Bengal, 1947.
- SARKAR, Jadunath. *A Short History of Aurangzeb*. Calcutta: M.C. Sarkar&Sons,

1930.

SARKAR, Jadunath. *Anecdotes of Aurangzib And Historical Essays*. Calcutta: India Press, 1912.

SCHACHT, Joseph. "On the Title of the Fatāwā al-'Ālamgīriyya". ed. C. E. Bosworth. 475–478. *Iran and Islam: In Memory of the Late Vladimir Minorsky*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1971.

SCHACHT, Joseph. *An Introduction to Islamic Law*. New York: Oxford University Press, 1982.

SCHACHT, Joseph. *İslam Hukukuna Giriş*. çev. Mehmet Dağ, Abdulkadir Şener. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1986.

SIDDIQUI, Mona. "Law and the Desire of Social Control: An Insight into the Hanafi Concept of Kafaá with reference to *Fatawa Alamgiri*". *Feminism in Islam: Legal and Literary Perspectives*. ed. Mai Yamani. 49-68. New York: New York University Press, 1996.

SIDDIQUI, Mona. "The Concept of Wilaya in Hanafi Law: Authority versus Consent in al-Fatawa al-'Ālamgiri". *Yearbook of Islamic and Middle Eastern Law Online* 5/1 (1998), 171–185.

SINGHA, Radhika. *A Despotism of Law: Crime and Justice in Early Colonial India*. Oxford: Oxford University Press, 1998.

SİYALKŪTÎ, Muhammed Beşîr. *el-İmâmü'l-Müceddid el-Muhaddis eş-Şâh Velîyyullah ed-Dihlevî Hayâtuhu ve Da'vetuhu*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1999.

ŞAH VELİYYULLAH ED-DİHLEVÎ. *Enfâsü'l-Ârifîn*. çev. Pir Seyyid Muḥammad Fâruk el-Kâdirî. Lahor: Urdu Bazar, 2007.

ŞAHİN, H. Hilal. *Hindistan'da Türk Rönesansı Ekber Şah ve Dîn-i İlähî'si*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2020.

ŞEYH NİZÂM EL-BURHANPŪRÎ. *el-Fetâva'l-Hindiyye*. Bayazıt, 386184: 1a-297b. Amasya Beyazıt Kütüphanesi.

ŞEYH NİZÂM EL-BURHANPŪRÎ. *el-Fetâva'l-Hindiyye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.

ŞEYH NİZÂM EL-BURHANPŪRÎ. *el-Fetâva'l-Hindiyye. Damat İbrahim Paşa, 232446: 1a-282a. Süleymaniye Kütüphanesi*.

ŞEYH NİZÂM EL-BURHANPŪRÎ. *el-Fetâva'l-Hindiyye*. Nuruosmaniye, 174955: 1a-472a. Nuruosmaniye Kütüphanesi.

ŞEYH NİZÂM EL-BURHANPŪRÎ. *el-Fetâva'l-Hindiyye*. Nuruosmaniye, 174953: 1a-666a. Nuruosmaniye Kütüphanesi.

- ŞEYH NİZÂM EL-BURHANPÛRÎ. *el-Fetâva'l-Hindiyye*. Veliyyüddin Efendi, 544067: 1a-444a. Beyazıt Kütüphanesi.
- TRUSCHKE, Audrey. *Aurangzeb The Man And The Myth*. India: Penguin Random House, 2017.
- VOLL, John Obert. *Islam: Continuity and Change in the Modern World*. New York: Syracuse University Press, 1994.
- WİNK, Andre. *Ekber Şah*. çev. Uğur Gezen. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2020.
- YILDIZ, Kemal-Tayyar Nacar. "Mir'ât-ı Mecelle'de Belirtilen Mecelle Kaynakları". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 20 (2012), 87-105.
- ZAFARUL ISLAM. *Fatawa Literature of the Sultanate Period*. Yeni Delhi: Kanishka Publishers, 2005.
- ZIAUDDIN. *Contribution of India to Fiqh Literature in Arabic upto 1857*. Aligarh: Aligarh Muslim University, Department of Islamic Studies, Doktora Tezi, 2000.

A CLASSIC FETWA BOOK IN THE EMPIRE OF BABUR: AL-FATAWA AL-HINDIYYA

 Ahmet AYDIN^a

Extended Abstract

One of most famous fatwa books written in the Indian subcontinent during the Babur's period (1526-1858) is al-Fatawa al-Hindiyya. It was written by a commission by the order of the ruler during the reign of Emperor Abu-Muzaffar Muhammed Muhyiddin Awrangzeb (1658-1707). al-Fatava al-Hindiyya was prepared in six volumes. The completed sections of this work were personally discussed on a weekly basis by Emperor Awrangzeb himself. This book differs from other studies on fatwa literature in the two aspects mentioned. al-Fatawa al-Hindiyya is a voluminous book written to serve as source of law in the Babur judicial system facilitate the work of Hanafi jurists and ensure uniform of application in the Indian territories. In the context of the fatwa-sect relationship, this research will attempt to answer the question of whether this book was prepared with the aim of legislating or to base the official sect practice. In addition, it is aimed to examine Fetâvâ-i Hindîyye by taking into consideration its writing process, content and systematics, sources and effects after its completion. The study will provide data to discuss the existence of the Indo-Hanafi tradition. From its onwards al-Fatawa al-Hindiyya has been widely accepted and as a source in other major centers where Hanafi mazhab prevailed. Providing information about literature developed around al-Fatawa al-Hindiyya is also one main objective of this study.

It is understood that not only Alamgir Shah's interest in fiqh but also his great efforts towards implementing Sharia rules within his country led to the emergence of this work. al-Fatawa al-Hindiyya represents one comprehensive study carried out jointly by Hanafi qh scholars during periods when Muslims were dominant on Indian subcontinent including under the

^a Assoc. Prof., Bilecik Şeyh Edebali University, ahmet.aydin@bilecik.edu.tr

Babur rule. This delegation, the majority of which consists of scholars from North India living in Delhi and Lahore, includes scholars from many cities of India. If we look at the biographies of these names which are understood to be the leading teachers and scholars of the period, none of them including the chairman of the delegation wrote a fatwa book. This study determines the basic views used to give fatwas within the Hanafi sect. In other words, this work is important in terms of the choices it makes. Terms such "sahih" ve "esah" are employed describing these choices. al-Fatawa al-Hindiyya does not resemble the fatwa books of the Ottoman period in terms of its writing style. This work was written by bringing together quotations from more than a hundred classical Hanafi fiqh books. In this book which was prepared by compiling Hanafi sources additions were mostly omitted to ensure unity among the quotations. A small number of fatwas directly related to the current issues of this period can be found in this book which compiles the views of classical Hanafi sources. Some issues related to customs and traditions in Indo-Turkish-Islamic have been the subject of fatwas. However, the main purpose of this study is not primarily focused on addressing these issues. These topics were included in this book because they were considered important for that particular period.

The fact that it was prepared by order of the ruler at the time sets it apart from other works in literature. It is important to distinguish between writing a work with the intention of gaining rewards or protection from the sultans, and writing a work directly commissioned by the sultan. Although it was not written with the aim of serving as a legal document, al-Fatawa al-Hindiyya became fundamental reference for judges in 17th century India. This work played an important role in ensuring official sectarian practices in the Babur Empire, similar to its role in Ottoman Empire during that same period. It would not be accurate to explain its emergence solely through legislative activities, as this is a Western perspective. After its completion, this work became a primary source for implementing legal rulings in India until British rule began in 1857. During colonial India era, al-Fata al-Hindiyya served as an important reference for company officials to better understand local laws and as source of recourse in courts established by the British. It is understood that this work gained fame outside of the Indian subcontinent and later known as al-Fatawa al-Hindiyya, referring to where it was written. There is currently insufficient data available to examine how al-Fatawa al-Hindiyya was used in Mughal courts. Just like court records are essential sources for studying the Ottoman judicial system comprehensively the identification of court records holds great importance in shedding light on Babur's

experiences.

Today, this book continues to be one of the main reference sources used by Islamicprudence circles, including our country, when determining the opinion of the Hanafi school based on fatwas (religious rulings). In addition to its content itself there is a significant amount of secondary literature focusing on the emergence and editorial process of this book and evaluating whether it can be considered as a legal text. So far, four separate articles and two chapters specifically dedicated to al-Fatawa al-Hindiyya have been identified. In the past twenty years, there has been a significant increase in academic interest towards this fatwa book. Al-Fatawa al-Hindiyya has been translated into Turkish by Mustafa Efe under the title “*Fetâvâyı Hindiyye: Ansiklopedik İslâm Fıkhı*”. This translation consists of 16 volumes was first published in 1984, completed in 1988. In many scholarly research conducted within our country, frequent references are made to al-Fatawa al-Hindiyya when determining the opinion of the Han school. In this context, it should be emphasized that there is a need for studies exploring different aspects of this work within Türkiye.

Keywords: Islamic Law, Fatwa, al-Fatava al-Hindiyya, Babur’s Empire, Indian subcontinent.

Peer-review: External, Independent.

Acknowledgements:

-

Declarations:

1. Statement of Originality:

This work is original.

2. Author Contributions:

Concept: AA; **Conceptualization:** AA; **Literature Search:** AA; **Data Collection:** -; **Data Processing:** -; **Analysis:** -; **Writing – original draft:** AA; **Writing – review & editing:** AA.

3. Ethics approval:

Not applicable.

4. Funding/Support:

This work has not received any funding or support.

5. Competing interests:

The author declares no competing interests.

